

B. Metodika princípov rozhodovania Pamiatkového úradu SR vo veciach stavebnotechnického /alebo reštaurátorského/ zásahu

časť 7. Stavebná časť – typologické druhy

Vypracovali:
Kamil Alezár
Ernestína Palová
Zuzana Varechová

Meštianska architektúra



OBSAH

1.	ÚVOD.....	3
2.	SÚČASNÁ SITUÁCIA	4
3.	HISTORICKÝ VÝVOJ A TYPOLOGIA.....	5
4.	MATERIÁLY, POVRCHOVÉ ÚPRAVY, NÁTERY	14
5.	PAMIATKOVÝ VÝSKUM	15
6.	PREDMET A ROZSAH PAMIATKOVEJ OCHRANY	16
7.	DOKUMENTÁCIA	18
8.	DIAGNOSTIKA STAVEBNOTECHNICKÉHO STAVU	19
9.	SPÔSOBY OCHRANY A OBNOVY	20
	9.1. ÚDRŽBA, PREVENTÍVNA OCHRANA, OPRAVA A VÝMENA ČASTÍ/DOPLNENIE.....	20
	9.2. METÓDY PAMIATKOVEJ OBNOVY	20
10.	ZLEPŠENIE ENERGETICKÝCH VLASTNOSTÍ	22
11.	DOKUMENTÁCIA REALIZOVANEJ OBNOVY	23
12.	POZITÍVNE PRÍKLADY.....	24
13.	NEGATÍVNE TRENDY	26
14.	LEGISLATÍVA	27
	14.1. MEDZINÁRODNÉ DOKUMENTY A CHARTY	27
15.	ODPORÚČANÁ ODBORNÁ LITERATÚRA.....	28
16.	ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	29
17.	ZDROJE OBRAZOVEJ A FOTOGRAFICKEJ PRÍLOHY.....	30

1. ÚVOD

Meštiansky dom predstavuje základnú jednotku historických miest a sídiel. Vývoj meštianskych domov prešiel od stredoveku veľkou transformáciou, čo sa týka vzhľadu, ale aj použitých materiálov. Na začiatku drevené domy sa z protipožiarneho hľadiska postupne menili na kamenné, tehlové či kamenno-tehlové a hrazdené. Meštianske domy reprezentujú v mestských centrách popri šľachtických palácoch, administratívnych, sakrálnych či verejných stavbách najpočetnejšiu zložku pamiatkového fondu, a tým aj najpestrejšie zachovanú architektúru, nenahraditeľnú pre poznanie vývoja a života miest. V prvej časti textu prinášame stručný prehľad typológie meštianskych domov aj s historickým vývojom ako ilustráciu rôznorodosti a regionálnych odlišností, aby sme poukázali na rozmanitosť podôb meštianskeho domu na našom území. Druhá časť textu sa venuje požiadavkám a postupom, ktoré je dôležité dodržiavať pri obnove meštianskeho domu.

2. SÚČASNÁ SITUÁCIA

Medzi základné determinanty pre zodpovednú pamiatkovú obnovu a ochranu pamiatkových hodnôt patrí najmä voľba funkcie meštianskeho domu a jej primeraného využitia. Ochrana meštianskeho domu je jednoduchšia, keď sa nemení funkcia alebo forma nového využitia, pretože modernizácia a nevyhnutné zásahy predstavujú menšie zmeny v pôvodnom usporiadaní, dispozícii alebo výzdobe budovy.

Na druhej strane je veľmi dôležité počítať s neustálou zmenou sledujúcou súčasné trendy životného štýlu a nárokov na komfort a technické vybavenie bývania či iného užívania. Tieto zásahy je však potrebné realizovať v súlade so zachovaním pamiatkových hodnôt. Je nevyhnutné hľadať také funkcie, ktoré nevyžadujú radikálne zmeny vyvolávajúce neprimerané nároky na technické vybavenie a radikálne zásahy do historických konštrukcií. Najmä nové vlastnícke pomery bez väzby na tradície spolu s technickými požiadavkami súčasných normatívov vyvolávajú zásadné dispozičné a priestorové zmeny. V praxi sa stretávame aj s maximálnym využitím všetkých priestorov meštianskeho domu na komerčné účely, čo potom prináša napríklad snahu o využitie dvorov a nádvorí ich prekrytím vo funkcii interiéru.

Zmeny funkčného využitia domov najmä pri komplexnej adaptácii meštianskeho domu prinášajú neprimeraný dosah na zachovanie pôvodných historických konštrukcií – pri využití pôvodných pivničných priestorov na rôzne komerčné účely, zobytnení podkrovia, resp. využitia podstrešia na bytové, ubytovacie alebo administratívne účely, uplatňovaní nárokov na úsporu energií zateplovaním objektov.

Meštiansky dom by sa nemal prispôbovať novej funkcii, ale nová funkcia by sa mala vždy prispôbovať hodnotám meštianskeho domu a jeho prostrediu, aby nespôsobovala úbytok jej výpovedných hodnôt. Pri obnove nie je predmetom ochrany len vonkajšia hmota či objem stavby, jej exteriér s fasádami, ale aj dispozícia ako rukolapná pamiatková hodnota charakterizujúca jednotlivé typologické druhy architektúry meštianskych domov.

Súčasná situácia pri obnove meštianskych domov sa snaží hľadať spôsoby a prístupy pamiatkovej ochrany pri obnove meštianskych domov predovšetkým na základe exaktného poznania, rešpektovania stavebno-historického vývoja, technologického a konštrukčného riešenia a, samozrejme, platnej legislatívy. Výsledkom obnovy meštianskeho domu by malo byť zachovanie všetkých pamiatkových hodnôt s rešpektovaním jedinečnosti a zároveň ich urbanistického kontextu.

Meštianske domy sa typicky sústreďujú v mestských celkoch, ktoré sú zároveň často aj pamiatkovými zónami alebo pamiatkovými rezerváciami. V minulosti sa stávalo, že plošne aplikovaná pamiatková ochrana spôsobila nevratné zmeny, ktoré nerešpektovali rôznorodosť vývoja v rámci daného celku a usilovala sa ich zjednotiť do jedného alebo dvoch štýlových okruhov. To v praxi viedlo napr. k odstraňovaniu fasád z 19. storočia alebo uvedenie súboru domov do zjednotenej podoby stredovekého mesta s popieraním neskoršieho vývoja (napr. plošne aplikované premeny strešnej krajiny – v Bardejove, Žiline), odstraňovaním mestskej zástavby pri hradbách a ich puristickým očistením (napr. v Kremnici). Plošné zmeny meštianskej architektúry, sústrednej do ulíc a námestí mestských jadier, už dnes ani nie je možné dosiahnuť, keďže vlastníctvo tohto fondu sa rozptýlilo po roku 1989 do súkromných rúk. Ďalším negatívnym aspektom minulosti bol postoj štátu ako správcu meštianskej architektúry, ktorý mal snahu o „vybývanie“ historických obytných štruktúr a záujem na presune bývania do periférií, napr. panelových sídlisk. Trnistým výsledkom je takmer úplná strata primárnej bytovej a obytnej funkcie v centrách historických miest, ktorej dedičstvo si nesieme dodnes.

3. HISTORICKÝ VÝVOJ A TYPOLOGIA

Vo všeobecnosti sa v stredoveku zástavba meštianskych domov sústreďovala na hlavných uliciach a námestiach (v prípade napr. Bratislavy, Trenčína, Nitry a i. aj v blízkosti hradu a v podhradí) na pozdĺžnych, hĺbkovo orientovaných parcelách vymedzených štítovými múrmi objektov s gradáciou zástavby a výšok smerom od uličnej čiary. Domy boli stavané s hlavnými fasádami orientovanými do ulice či námestia, s fasádami dvorových krídiel smerujúcich do vnútorného dvora, ktoré vytvárali súkromný či poloverejný priestor. Smerom do ulice stálo uličné krídlo s hlavným vstupom. Spôsob takejto zástavby je spoločný pre všetky regióny strednej Európy, kde sa po tatárskom vpáde usadili nemecky hovoriaci kolonisti, ktorí budovali mestá podľa svojich zvyklostí (saské právo, magdeburské právo). Na pozvanie uhorského kráľa sa usadili nemecky hovoriaci kolonisti aj v Uhorsku, kde formovali mestský urbanizmus zástavbou meštianskych domov.

Tradične v najexponovanejších polohách, na námestí v blízkosti kostolov, stáli najväčšie a najhonosnejšie domy, smerom od centra k hradbám boli domy jednoduchšie a nižšie. Podoba a situovanie domov závisela od sociálneho postavenia majiteľov. Podľa toho v mestách poznáme domy šľachty (od novoveku) bohatých mešťanov, strednej vrstvy remeselníkov a obchodníkov a chudobných. Na začiatku vývoja miest sa stavali zväčša jedno až dvojtraktové domy (niektoré zasunuté za uličnú čiaru) s jednotraktovými krídlami, pričom najvýznamnejšie z týchto domov boli od počiatku dvojpodlažné. Veľkosť a tvar parciel, niekedy aj dispozíciu limitovala morfológia terénu v jednotlivých mestách. V tomto ohľade bol veľký rozdiel medzi tvarom a dĺžkou parciel, napr. v Bratislave, Trnave, Trenčíne či Bardejove, v porovnaní s dĺžkou parciel miest so šoškovitým námestím, napr. v Poprade, Spišskej Novej Vsi, Prešove a v Spišskej Sobotě. Kopcovitý terén v Banskej Štiavnici spôsoboval, že banské stavby sa stávali súčasťou mestských parciel. Košice boli už od svojho počiatku v 13. storočí a najmä počas 14. storočia stavané veľkoryso – pre dostatočnú šírku priamych uličných línií.

Tento vývoj potvrdzujú aj archeologické výskumy, napr. na Kováčskej ulici v Košiciach boli identifikované základy dvoch jednopriestorových sieňových domov s vysunutým vonkajším schodiskom, ktoré patria k základným typom gotickej kamennej alebo tehlovej meštianskej architektúry na našom území. Domy boli postavené ako dvojpodlažný jednotrakt s dolným podlažím čiastočne zapusteným do terénu a s fasádami zasunutými za uličnou čiarou približne 5 – 6 metrov.¹

V stredovekom meštianskom dome bola centrom domu vykurovaná izba (tzv. paradna izba) s kachľovou pecou. Je to miestnosť domu, kde sa vykonávala denná činnosť panej domu, práca aj výchova detí.

To platí pre strednú Európu v 14. – 16. storočí a aj neskôr. Ďalej nasleduje sieň – miestnosť umiestnená pred izbou ako tepelný nárazník. Je nevykurovaná alebo temperovaná kozubom. Môže byť honosná alebo aj menšia a skromnejšia určená len na priechod. Komora, ako najintímnejšia miestnosť situovaná v ukončení dispozície, slúžila ako spáľňa alebo miestnosť na úschovu cenností (aj keď na spanie sa mohla používať aj vykurovaná izba). K ďalším už nepovinným miestnostiam možno zaradiť ďalšie komory, sieň alebo sálu na stolovanie, čiernu kuchyňu atď.² Opevnené mestá už v tom čase mali pevný počet parciel zastavaných klasickými sieňovými typmi neskorogotických kamenných domov, len menšia časť v poslednej tretine 15. storočia mala poschodie. V domoch obchodníkov sa uplatnila dvojtraktová alebo viactraktová dispozícia s prejazdom do dvora a so skladmi v podkroví, dvorovým krídlom s pavlačou podopieranou tzv. kamennými krakorcami a na dvore s ďalšou utilitárnou hospodárskou zástavbou (často drevenou). Stavebná prax majiteľov meštianskych domov bez ohľadu na majetok vlastníka bola založená na racionálnom princípe a minimalizovaní nutných nákladov pri ďalších prestavbách. Preto máme dodnes zachované stredoveké kamenné jadrá meštianskych domov. Rozsiahlejšie stavebné zmeny boli vynútené zväčša vonkajšími príčinami – požiarmi, povodňami, morovými epidémiami alebo modernizáciou opevnenia.

V 16. storočí možno urbanistický vývoj slobodných a aj banických miest na Slovensku považovať za ukončený, a to aj s občianskym vybavením – radnicami stojacimi v strede trhoviska alebo námestia, školami, zvonnicami, kúpeľmi, špitálmi. Obchodnícke mestá (ako napr. Levoča) mali v strede mesta kaufhaus, tzv. obchodný dom, väčšina miest prenajímala v centre obchodníkom samostatnú tržnicu, ktorá priebežne prechádzala obnovou.³ Dodnes zachovaný kaufhaus sa nachádza napríklad v Prešove na Hlavnej ulici 66. Budova postavená v 15. storočí slúžila na obchodné účely ako zastrešená tržnica. Mala široký priechod v strede a samostatné obchodíky po obidvoch stranách. Prostriedky za prenajímania tržníc aj mestských hostincov potom mestá investovali do ďalšieho rozvoja služieb pre obyvateľov, obnovy opevnenia alebo do zabezpečenia pitnej a užitkovej vody výdatnejším zdrojom, ako boli súkromné studne.

V regiónoch Slovenska sa objavujú aj ďalšie špecifiká meštianskej architektúry, ktoré sa dotkli aj dispozíciného riešenia. Dobrým príkladom je meštianska architektúra v urbanizme Spišskej Soboty ako jedného z trinástich zálohovaných miest Poľsku. Chýbajúce mestské opevnenie nahrádzali vlastníci meštianskych domov úpravou zadných dvorových

2 DULLA, M. Kapitoly z histórie bydlí. Praha: ČVUT, 2014, s. 29-34. ISBN 978-80-01-05433-8.

3 URBANOVÁ, N. Urbanizmus a architektúra miest v období renesancie. In: RUSINA, I., et al. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Bratislava: Slovart, 2009, s. 247-261. ISBN 978-80-8085 940-4.

1 RUSNÁK, R. Dve stredoveké parcely v Košiciach. In: Slovenská archeológia. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2011, roč. LIX, č. 1, s. 169. ISSN 1335-0102.

krídel (teda objektov uzatvárajúcich parcely) na fortifikačný prvok s využitím vyvýšenej polohy mestskej zástavby nad riekou Poprad.⁴

V 19. storočí kapacita ulíc stredovekých miest prestala postačovať vzhľadom na hospodársky a ekonomický rast miest. Dochádza k búraniam hradieb a mestá sa rozširujú novou uličnou sieťou aj s okružnými ulicami ako dopravnými tepnami. V tom čase dochádza aj k markantnej premene chápania meštianskeho domu. Meštianske domy a mestské paláce z 18. storočia alebo aj z prvej polovice 19. storočia, postavené na starších stredovekých parcelách, ale aj na nových parcelách po zbúraní hradieb, obývali kontinuálne meštianske rodiny. V druhej polovici 19. storočia sa do popredia dostáva nová buržoázna meštianska trieda. Okrem prestavieb starších mestských domov sa vyvinul nový priestorový koncept klasicistického domu so šírkovo orientovaným priechelím a obchodným parterom, ktorý sa rozvíjal ďalej počas celého 19. storočia. Je to výrazný rozdiel oproti staršiemu princípu riešenia dispozície domu do hĺbky parcely s úzkymi fasádami do ulice. V tomto čase už prevažujú viacpodlažné domy s pôdorysným usporiadaním v tvare U, O.⁵ K známym projektantom v Bratislave patrila dynastia staviteľov a architektov Feiglerovcov, v Košiciach to boli Repáškovi a Jakabovci. Meštiansky dom strednej a vyššej triedy si naďalej ponechal niektoré charakteristické črty svojho predobrazu – mestského paláca aristokrata, ale v typickej redukcii. Do priestorov sa vchádzalo priechodom alebo prejazdom v nadväznosti na hlavné schodisko s bohatou štukovou výzdobou. Ďalším atribútom bol dôraz na hlavné podlažie na prvom poschodí a radenie dverí veľkých miestností uličného traktu do enfilád. Na poschodí do ulice boli situované najvyššie a najkrajšie miestnosti, čo nadväzovalo na tradíciu parádneho palácového podlažia – piana nobile. Toto podlažie bolo zdôraznené aj architektonickými prostriedkami na fasáde. Aj naďalej sa uplatňovalo striktné zónovanie bytov – v predných najlukratívnejších miestnostiach pobývali mešťania, v zadných priestoroch služobníctvo, ktoré obvykle používalo na prístup do bytu vedľajšie schodisko alebo aj vedľajší vstup. Možnosť variácie dispozície priestorov znásobovali aj drevené zasklené skladacie priečky, čo v prípade konania spoločenských akcií umožňovalo priestory jednoducho zväčšiť.

Počas druhej polovice 19. storočia sa stráca jednoduchosť a prehľadnosť interiérov biedermeieru: v bytových domoch druhej polovice 19. storočia kontrastujú prehľadné dispozície s preplnenými interiéromi s historizujúcimi kusmi nábytku, ktorého namnoženie vrcholilo v honosných salónoch meštianskej triedy.⁶ Tento prvok, prevzatý zo životného štýlu šľachty, je príkladom snahy povýšiť svoj životný štýl na úroveň tejto spoločnosti, ale už bez pochopenia významu salónu ako prirodzenej súčasť každodenného života tejto vrstvy.

Nová architektúra sa budovala v duchu eklektických variácií historických slohov a modernejšej secesie. Kultúru bývania skvalitnilo začiatkom 20. storočia

zavedenie kanalizácie, vody, plynu a elektriny. Byty sú riešené s väčším ohľadom na vyššie hygienické štandardy – dbalo sa na presvetlenie priestorov (veľké okná, svetlíky), používali sa už prívátne splachovacie záchody, pribudli kúpeľne a izby pre slúžky, domovníka. V záveroch parciel sa hospodárske stavby na kočmenia na garáže na autá.⁷

Na niektorých uliciach sa neuplatnil ani model mestského obchodného parteru, ktorý je tiež nahradený bytmi.

Jednou z kľúčových súčastí meštianskych domov je uličná fasáda, ktorá často odzrkadľuje nielen majetnosť vlastníka, ale aj zložitý stavebno-historický vývoj domu, pričom predmetom pamiatkovej ochrany sú všetky autentické vrstvy z jednotlivých historických etáp.

Výnimku tvoria niektoré mladšie jednoetapové domy prevažne z 19. a z prvej polovice 20. storočia.

Fasáda vždy odzrkadľovala vnútornú dispozíciu, ale zároveň mala aj reprezentačnú funkciu. Pri stredovekých domoch prevažujú jedno až dvojpodlažné, spravidla úzke 2- až 3-osové fasády, ktoré sú situované na úzkych parcelách. Už v stredoveku však dochádzalo k spájaniu parciel a meštianskych domov, vďaka čomu sa postupne, najmä v renesancii vo väčšom množstve objavujú široko koncipované fasády. Tento princíp začal dominovať v nasledujúcich obdobiach – baroku, klasicizme, historizme a pretrval až do začiatku 20. storočia.

Základnú zostavu architektonického riešenia tvorí horizontálne členenie zastúpené korunnou, kordónovou rímsou, prípadne podokennými rímsami. Fasády sa členili už v stredoveku, napr. kombináciou plôch štruktúrovanej a hladkej omietky. Hladkou omietkou sa zvyrazňovali ostenia okien, dverí, portálov, dymníkov a výklenkov. Zdrsnením plôch boli zvyraznené kvádrované nárožia. Dôležitým prvkom fasády sa stáva kamenný portál vstupu do prejazdu alebo priechodu často s výraznou profiláciou. Ukončenie fasády bolo riešené nielen rímsou, ale často aj štítom rôzneho tvaru alebo jednoduchým vyložením valbovej strechy, príp. strechy s podlomenicou, ktorá bola v členení spravidla pokračovaním fasády.

V období renesancie pribúdajú na fasáde meštianskeho domu nové plastické prvky v podobe kamenného a omietkového sokla, nárožného kvádrovania alebo bosáže a rustiky. Uvedené plastické architektonické prvky bývali často nahrádzané iluzívnou maľbou (napr. Krupek dom v Levoči na Námestí Majstra Pavla 44) v kombinácii s dedikačnými nápismi, sgrafitovou výzdobou, ako aj maľbami sakrálneho, profánneho a mytologického charakteru. Portály, okenné a dverné otvory sú často akcentované kamennými alebo omietkovými šambránami a frontónmi rôznych tvarov a profilov, chránené farebnými nátermi. V supraportách portálov sa objavujú erby vlastníkov niekedy s datovaním. Oblúbenými architektonickým prvkami boli arkády, arkierie a balkóny. Typickým členiacim prvkom renesančných a manieristických fasád bol arkier, napr. hranolový s bočnými úzkymi okennými otvormi, dosadajúci na kamenné konzoly alebo podnože (napr. Ebnerov dom na

4 PUŠKÁROVÁ, B., PUŠKÁR, I. Spišská Sobota. *Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1977, s. 31.

5 LABUDOVA, Z. Bývanie v mestskom dome Košíc v druhej polovici 19. storočia: Medzi pohodlím a reprezentáciou. In: *Forum Historiae*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i., 2016, roč. 10, č. 2., s. 12-22. ISSN 1337-6861.

6 LABUDOVA, ref. 5, s. 12-22.

7 JANOVÍČKOVÁ, M. Kultúra bývania v Bratislave koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 40-50. ISBN 978-80-971778-2-9.

Nám. SNP 22 v Banskej Bystrici, meštianske renesančné domy v Trnave, obr. 1). Pri nárožných domoch sa objavuje trištvrtelcový arkier (napr. dom na Ulici Andreja Kmeťa 15 v Banskej Štiavnici) a polygonálny (napr. dom na Halenárskej ulici 45 v Trnave) aj s prevýšením nad korunnou rímsou v podobe vežičky so samostatnou strieškou. Ukončenie uličných fasád sa v priebehu renesancie veľakrát menilo v súvislosti so zmenou sedlových striech na zaatikové pultové, čo sa na uličnej fasáde prejavilo vo forme vysokých rôzne členených atík (Rákocziho dom na Hlavnej 86 v Prešove). Niektoré z nich zámerne imitovali ďalšie podlažie. Špecifikom východoslovenskej renesancie sú atikové štíty zdobené sgrafitom, ktoré sa objavujú v ukončení fasád od polovice 16. do polovice 17. storočia.

► Obr. 3. Mestský palác Forgáčov, Hlavná 10, Košice.

predovšetkým do mierky budov. Šírka fasády najmä pri mestských palácoch mohla zaberáť aj šírku celého bloku mestskej zástavby (obr. 3). Nárast podlažnosti uličných i dvorových fasád často súvisel s výstavbou bytových – nájomných domov.



► Obr. 1. Pohľad na arkieri na fasádach domov, ulica M. Schneidera Trnavského, Trnava.



Dvorové fasády boli spravidla členené jednoduchšie s využitím pavlačí na kamenných krakorcloch a renesančných arkád (Levoča, Banská Bystrica). Z pohľadu členenia a architektonického riešenia možno dvory meštianskych domov rozdeliť do dvoch skupín:

- na reprezentatívne s palácovým charakterom, ktoré mali poukazovať na status bohatých mešťanov – obchodníkov, banských podnikateľov a mestskú šľachtu,
- na dvory funkčné s úžitkovou hospodárskou časťou, mnohokrát s jednoduchými drevenými dvorovými prístavbami a dielňami spravidla hierarchicky umiestnenými v zadnej časti dvora.

Súčastou výzdoby uličných fasád bývajú aj domové znaky, výklenky so soškami svätcov, ako aj kovové vlajkoslávy, kamenné alebo sadrové vázy, medailóny, kartuše a podobne.

V období baroka sa obohacuje tvaroslovie uličných fasád o vertikálne prvky – vznikom rizalitov, použitím pilastrov a polstĺpov či stĺpov. Zdôrazňuje sa plastická kvalita portálov s bohatou sochárskou výzdobou. Okenné osi získavajú bohatú tvaroslovnú a ornamentálnu výzdobu tvorenú šambránami, edikulami, suprafenestrami (obr. 2). Obdobie klasicizmu prináša zjednodušenie dekorácie uličných fasád, no obohatené o nové architektonické motívy, ktoré sú citáciou antických foriem, napr. stĺpový portikus vysunutý do ulice alebo vytváraním osovo situovaných balkónov či balkónových ník. Historizmus 19. storočia čerpal z rôznorodosti historických foriem, ktoré sa premietli do novo poňatých historizujúcich prvkov na uličných fasádach, ktoré reflektovali moderné potreby bohatého meštianstva a mestskej šľachty. Tieto ambície vlastníkov a staviteľov sa premietli

Posledným zastavením v rámci vývoja meštianskeho domu je modernizácia parteru od polovice 19. storočia a na začiatku 20. storočia, ktorá sa týka výkladov obchodných prevádzok. Súčasťou parteru meštianskeho domu, ako najviac atakovanej časti fasád podliehajúcej zmenám, boli v prípade obchodnej prevádzky do prvej polovice 19. storočia jednoducho upravené okenné a dverné otvory uzatvárané okenicami a dvernicami. V druhej polovici 19. storočia sa s rozvojom obchodu a priemyslu zriaďovali v priestoroch uličných krídel, výnimočne aj vo dvoroch a prejazdoch, nové obchodné prevádzky. Spočiatku sa nové úpravy obmedzovali na osadenie jednoduchých zapustených drevených konštrukcií v otvoroch okien a dverí, ktoré často využívali staršie historické otvory. Neskôr boli v parteroch domov vytvorené väčšie otvory, a to najmä pri prevádzkach náročných na prezentáciu výrobkov. Pre obchodný marketing boli výhodnejšie rozsiahlejšie výklady tvorené predsadenými konštrukciami, niekedy aj priebežnými po celej šírke fasád. Vznikli tri typy drevených alebo kovových výkladov – predsadené, vsadené a výklady okenného typu.

► Obr. 2. Mestský palác Mirbachov, Františkánske námestie 11, Bratislava.



Predsadené výklady boli osadzované ako samostatné, spravidla drevené konštrukcie umiestnené pred líca fasád, výnimočne aj v prejazdoch a dvoroch domov. Súčasťou konštrukcie výkladu mohol byť aj vstup do priechodu alebo prejazdu. Konštrukcia mohla byť integrálnou súčasťou jednotného architektonického riešenia fasády (napr. secesnej úpravy fasády) alebo zväčša tvorila dodatočne osadený prvok

(napr. na Dominikánskom námestí 11 v Košiciach, obr. 4). Výklady mali bohaté architektonické členenie so stĺpkami, s kazetovaním, konzolami a rímsami, čo odrážalo obchodné ambície vlastníkov. V hornej časti vystupovala konštrukcia čela výkladu s roletovou schránkou a nápisovou (reklamnou) plochou (viac pozri v: [Reklama](#)). V medzivojnovom období prešiel

► Obr. 4. Typ predsadeného výkladu, Dominikánske námestie 11, Košice.



tento výrazný mestotvorný prvok ďalšou modernizáciou: zväčšením konštrukcie čela výkladu, zmenou materiálu a novými dispozičnými riešeniami prízemia formou priechodov a pasáží s postrannými výkladmi. Náročnosť pravidelnej údržby predsadených konštrukcií (aj výkladov okenného typu) bola dôvodom ich systematického odstraňovania v rámci nevhodnej modernizácie parteru v druhej polovici 20. storočia. Autentické výrazné členenie vyšších podlaží v kontraste s hladkým moderným parterom tak vizuálne „plávalo“. Vsadené – zapustené výklady sú vložené do výkladového otvoru, pričom ustupujú od líca fasády dovnútra, vďaka čomu sú menej náročné na údržbu, a preto sa zachovali vo väčšej miere. Zvyšná omietaná časť parteru je súčasťou celkového architektonického riešenia fasády vrátane farebnosti (napr. drevené výklady na Alžbetinej 26 v Košiciach a na Panskej 35 v Bratislave). Výklady okenného typu boli tvorené jednoduchým rámovaním otvoru dverí alebo výkladu (okna) na ploche fasády drevenou konštrukciou, ktorá nahrádza profilované členenie parteru pri zapustených výkladoch.⁸ Zachovali sa skôr v mestečkách, kde obchodné prevádzky neprešli výraznou modernizáciou (napr. Spišské Vlachy, SNP 31). Pri okenných a pri vsadených výkladoch bola možnosť osadenia exteriérových bezpečnostných a uzamykateľných drevených alebo kovových okeníc. V medzivojnovom období boli nahradzované zafahovacími drevenými alebo kovovými roletami, prípadne uzamykateľnými nožnicovými mrežami (viac pozri v: [Moderná architektúra](#)).

⁸ BĀČOVÁ, M., et al. *Obnova okenných výplní a výkladů*. Praha: Národní památkový ústav, 2010, s. 36-71. ISBN 978-80-87104-58-3.

Meštiansky dom, ako najrozšírenejší druh mestského domu obývaného najčastejšie mešťanom, má charakteristickú dispozíciu s uličným krídlom a dvorovými krídlami, s hlavnými a vedľajšími komunikačnými prístupmi, je umiestnený spravidla na stredovekej parcele v intraviláne mesta.

Základnú typológiu meštianskych domov delíme na základe komunikačného prístupu do objektu na:

- dom s voľným – nezastavaným vjazdom na parcelu (bloková stavba, ktorá nezaberá svojou hmotou celú šírku uličnej čiary, takže vjazd na parcelu je bránou v oplotení). K tomuto typu radíme aj vežový dom,
- prejazdový dom,
- priechodový dom,
- sieňový dom.

K poddruhom týchto typov potom radíme:

- dom s výškou,
- arkádový dom.

Z hľadiska využitia meštianske domy delíme na:

- bytový (nájomný) dom,
- remeselnícky dom,
- vinohradnícky dom,
- banícky dom.

Nositeľmi znakov meštianskej architektúry v intraviláne mesta sú aj verejné stavby, ako napr. radnice, mestské fary, školy, administratívne budovy, banky, nemocnice, reduty, kasína, divadlá, kúpele, kúpaliská, pošty, stanice, kasárne, ústavy (polepšovňa a i.) či výrobné objekty. Osobitnou kategóriou v mestách sú mestské paláce.

Spomínané stavby často nesú formálne znaky meštianskej architektúry, v početných prípadoch vznikli spojením a prestavbou meštianskych domov, ale ich vnútorná dispozícia a zastavanosť parcely je už prispôbená funkcii, pre ktorú vznikli. Špecifickým príkladom v mestách bývajú banícke domy (Banská Štiavnica), vinohradnícke domy (Modra, Pezinok, Svätý Jur) alebo domy remeselníkov a domy na predmestí.

MEŠTIANSKY DOM VEŽOVÉHO TYPU

Tento typ patrí k domom s voľným – nezastavaným vjazdom na parcelu, pričom sa najčastejšie viaže s urbanistickým vývojom Bratislavy v 12. – 13. storočí ako doklad románskej a včasno-gotickej architektúry, ktorá predchádzala výstavbe gotického opevneného mesta. V iných mestách Slovenska bola ich existencia doposiaľ preukázaná napr. v Levoči, Spišskom Podhradí. Pamiatkovým architektonicko-historickým výskumom sú vežové domy identifikované v stredovekom jadre Bratislavy, napr. na Hlavnom námestí, Františkánskom námestí, Bielej ulici alebo na Panskej ulici. Uvedené kamenné objekty majú dispozíciu veže rôznej výšky (v niektorých prípadoch 11 – 12 m) s jednotlivými priestormi situovanými spravidla do samostatného podlažia. Jadrom vežového domu bola sieň, zaklenutá na stredný pilier, príp. s trámovým stropom a so samostatným priestorom nad sieňou s kozubom. Z chronologického

hľadiska možno rozdeliť vežové domy v stredovekom jadre Bratislavy na románske z konca 12. storočia až prvej polovice 13. storočia a mladšie gotické z konca 13. storočia.

► Obr. 5. Vežový dom, Františkánske námestie 9, Bratislava.



►► Obr. 6. Dom prejazdový, uličná fasáda, Radničné námestie 13, Bardejov.

aj počas všetkých ďalších slohových období. Prejazdový meštiansky dom mal v stredoveku prejazd do dvora situovaný zväčša v šírke trojosovej uličnej fasády v krajnej osi. V dvorovej časti pri vstupe do dvora prejazd lemovalo úzke jednotraktové dvorové krídlo. Už v stredoveku niekedy dochádzalo k stavebnému zlučovaniu meštianskych domov, napr. dvoch dvojosových alebo trojosových, pričom vstup do prejazdu sa ocitol v strednej časti uličnej fasády a spravidla v strednom trakte dispozície meštianskeho domu. Prejazd tak umožňoval bočný vstup z prejazdu do obchodných priestorov prízemnia. Z prejazdov viedli schodiská aj na poschodie a do suterénu.

V 19. storočí pri zriaďovaní obchodných prevádzok strácal parter meštianskeho domu introvertný charakter a okenné otvory sa zväčšovali a menili na výklady. V dôsledku toho dochádzalo v niektorých mestách k čiastočnému alebo úplnému uzavretiu prejazdov, k zmene prejazdov na priechody so

Do prvej skupiny patrí románsky vežový dom na Bielej 6 – Michalskej 2 s výškou 12 m s identifikovateľným jednoduchým oknom s kamenným polkruhovým záklenkom. Medzi včasnogotické objekty patrí vežový dom na Františkánskom nám. ⁹ známy ako Himmelreich (obr. 5). Ďalším významným vežovým domom priamo na Hlavnom námestí bol tzv. Burg, zbúraný na konci 19. storočia s výškou štyroch poschodí, ako aj vežový dom dodnes zachovaný v jadre objektu Starej radnice. Špecifickým objektom z tohto obdobia je väčší včasnogotický dvorec s dvoma vežovými domami na Panskej 1, 3 a 5 na dnešnej uličnej čiare známy ako Judenhof.

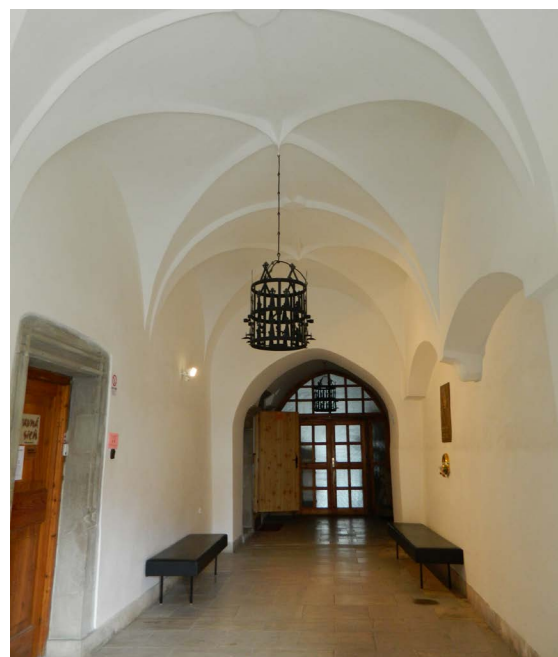
Zo stavebného hľadiska boli tieto románske a včasnogotické objekty budované z lomového kameňa a nárožia mali armované kamennými kvádrmi. Tehla sa používala sekundárne pri murovaní záklenkov okien a portálov. Výraznými mladšími prestavbami a dostavbami možno v súčasnosti podobu vežových domov prezentovať len na základe vizuálnej rekonštrukcie. ⁹ V iných mestách Slovenska možno spomenúť vežový dom so zachovanými strieňami v Spišskom Podhradí na Štefánikovej 6, ktorý sa zachoval ako ojedinelý solitér z 15. storočia a v Levoči na Mäsiarskej 18 ako súčasť meštianskeho domu v Levoči na Námestí Majstra Pavla 37, 53, 55. ¹⁰

MEŠTIANSKY DOM - PREJAZDOVÝ

Je najčastejším typom meštianskeho domu v mestských pamiatkových rezerváciách a pamiatkových zónach, ktorý sa staval od 13. storočia, počas celého stredoveku, pretrvával v renesancii, ako



►► Obr. 7. Dom prejazdový, prejazd, Radničné námestie 13, Bardejov.



⁹ ILLÁŠ, M. Príspevok k poznaniu románskej profánnej architektúry Bratislavy. In: *Dejiny - internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. Prešov: Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, 2021, roč. VII, č. 2, s. 10-63. ISSN 1337-077.

¹⁰ SABOL, D., et al. *Meštiansky dom v Prešovskom kraji - katalóg výstavy*. Prešov: Vydavateľstvo M. Vaška, Prešov, 2013, s. 15. ISBN 978-80-89175-60-4

►► Obr. 9. Dom priechodový, priechod, Hlavná ulica 10, Prešov.

zamurovaním alebo odstránením vstupných portálov a k realizácii výkladov v celej šírke fasády. Prejazd sa tak stal často súčasťou obchodnej prevádzky s rozdelením sekundárnymi priečkami. Nové úpravy zaniknutých prejazdov mohli priniesť aj hodnotné architektonické úpravy. V gotike a renesancii často dochádzalo k zámernému rozšíreniu prejazdu v uličnom krídle (napr. v Prešove, Levoči a Bardejove, obr. 6 a 7). Spravidla šlo o zadnú dvorovú časť prejazdu, kde mešťania s obľubou vkladali jednoramenné schodisko na sprístupnenie priestorov poschodia tak, aby nedošlo k zúženiu prejazdového koridoru pre vstup vozov do dvora. Typickým prvkom prejazdov sa stali sedílie zvýraznené kamennými profilovanými prvkami a výmalbou. Rovnako schodiská v prejazdoch boli zdobené kamennými profilovanými stĺpkami či balustrami.

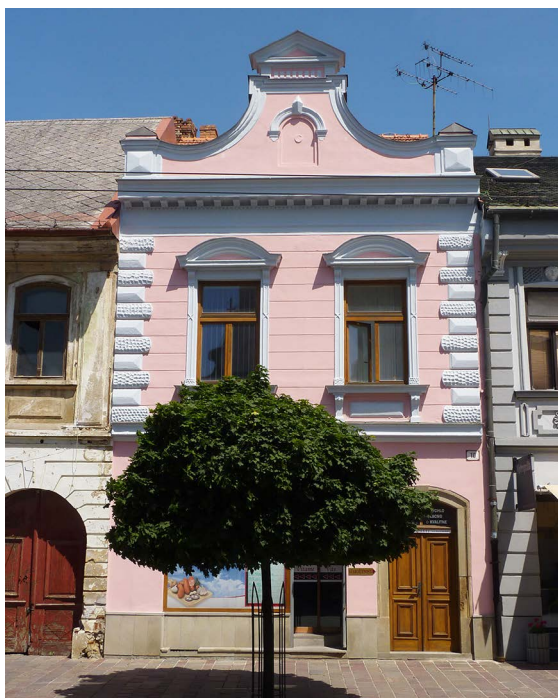
MEŠTIANSKY DOM - PRIECHODOVÝ

Meštiansky dom priechodového typu vznikol od stredoveku v radovej zástavbe v dôsledku zúžených parciel spravidla v objektoch s dvoj- alebo viacsovými fasádami (dvojsová, napr. Mäsiarska 33 v Košiciach, Hlavná 10 v Prešove, obr. 8 a 9) alebo v domoch s možnosťou prejazdu do dvora z paralelnej ulice, prípadne v dôsledku zvýšeného terénu bez možnosti vjazdu z námestia alebo ulice.

V 19. a na začiatku 20. storočia spájaním viacerých starších meštianskych domov zanikli ich prejazdy a vznikli užšie priechody ako súčasť novej ucelenej koncepcie fasád.

Na sekundárne vytvorenie priechodu niekedy stačilo zúženie bývalého prejazdu v prednej uličnej časti dispozície pre obchodné priestory, čím došlo vizuálne k dispozičnej kombinácii oboch typov (napr. Hlavná 47 v Košiciach). V niektorých prípadoch došlo k vytvoreniu priechodu odčlenením chodby sekundárnou priečkou, pričom nebolo nutné ani vytváranie nového zaklenutia, keďže bola ponechaná staršia klenba obchodného priestoru (napr. Hlavná 37 v Košiciach). Priechody boli vo väčšej miere uplatňované aj v bytových domoch.

► Obr. 8. Dom priechodový, uličná fasáda, Hlavná ulica 10, Prešov.



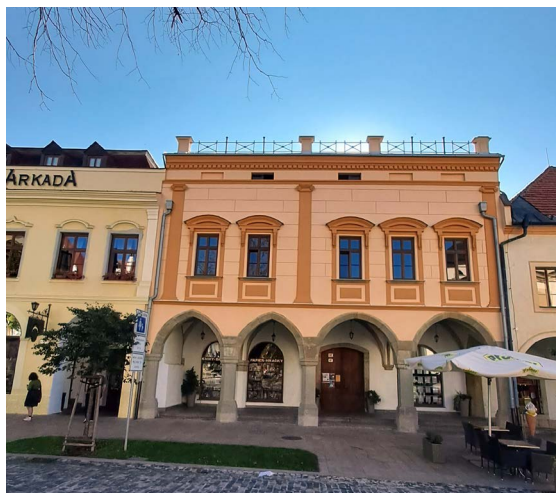
►► Obr. 10. Dom arkádového typu, Námestie Majstra Pavla 27, Levoča.



MEŠTIANSKY DOM - ARKÁDOVÉHO TYPU

Dom arkádového typu má ako charakteristický prvok fasády vloženú arkádu. Tento typ meštianskeho domu sa uplatnil na námestiach mestských pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón predovšetkým v Žiline, Banskej Bystrici, Levoči a aj v iných spišských mestách. Zrealizované pamiatkové architektonicko-historické výskumy v minulosti preukázali, že v Levoči boli arkádové domy na Námestí Majstra Pavla v stredoveku a renesancii vybudované vo väčšej miere (napr. meštiansky dom na Námestí Majstra Pavla 27, obr. 10). V ostatných mestách sa arkádové meštianske domy vyskytujú sporadicky (napr. nárožný meštiansky dom na Rhodyho 1 v Bardejove a viaceré domov na hlavnom námestí v Žiline), prípadne šlo o uličnú fasádu s jedným arkádovým poľom (nárožný meštiansky dom na Sobotskom námestí 14 v Spišskej Sobote).

Niektoré zamýšľané úpravy meštianskych domov na arkádový typ ostali len v projekte a neboli zrealizované (napr. meštiansky dom na Hlavnej 69 v Košiciach). Arkáda plnila nielen úlohu výrazného



architektonického prvku na uličných fasádach meštianskych domov, ale arkádové chodby umožňovali na prízemí obchodné aktivity mešťanov v nepriaznivom počasi a kryli vstup do prejazdu alebo priechodu meštianskeho domu. Výnimočne vznikali arkády aj v úrovni poschodia (napr. Benického dom na Námestí SNP 16 v Banskej Bystrici). Arkády sa uplatňovali aj pri iných, často solitérnych objektoch mestskej architektúry (napr. radnica v Levoči, Mestská reduta v Kežmarku, radnica v Brezne). Okrem priečelí sa arkády a arkádové chodby uplatňovali v reprezentatívnych viacpodlažných dvoroch renesančných domov a palácov, kde vytvárali komunikačné koridory. Arkády mohli byť na časti dvorových krídel, alebo mohli súvislejšie obiehať dvor. Tento typ dvorov s arkádami bol typický pre domy bohatých mešťanov, napr. v Levoči, Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici, Bratislave.

MEŠTIANSKY DOM - SIEŇOVÝ

Aj tento typ domu vznikol v stredoveku, ale uplatnenie našiel predovšetkým v 15. a 16. storočí. Sieňový dom stál väčšinou na námestí alebo na hlavnej ulici mesta, čo súviselo s využívaním siene na



► Obr. 11. Turzov dom, pohľad na uličnú fasádu, Námestie SNP 4, Banská Bystrica.

►► Obr. 13. Dom s výškou, Zimná 61, Spišská Nová Ves.

remeselnícku a obchodnú funkciu. Namiesto prejazdu tu bola na prízemí situovaná veľká sieň, do ktorej sa vchádzalo z ulice širším portálom a vychádzalo sa užším východom do dvora. Špecifickým príkladom je zadná sieň identifikovaná na Radničnom námestí 15 v Bardejove. Sieňový dom, nazývaný aj *mázhaus*, má svoj základ v nemčine (pochádza z nemeckého *máz* – jednotka objemu spájaná s pivom a *haus* – dom, čiže v preklade ako dom piva). Reprezentatívnu funkciu siene podčiarkovala štuková výzdoba klenieb, vložené stĺpy či umelecky stvárnené ostenia otvorov. Postupne sieňový typ zanikol, a to predovšetkým vkladáním priečok z prevádzkových dôvodov.

Typickým príkladom je už spomínaný Benického dom na Námestí SNP 16 alebo Turzov dom na



►► Obr. 12. Turzov dom, pohľad na prednú sieň, Námestie SNP 4, Banská Bystrica.

Námestí SNP 4 v Banskej Bystrici (obr. 11 a 12), kde sa z námestia vstupuje do mázhausu na prízemí cez reprezentatívny renesančný portál. V niektorých prípadoch postupne sieňový typ zanikol, a to predovšetkým vkladáním priečok z prevádzkových dôvodov, napr. v meštianskom dome na Námestí majstra Pavla 11 v Levoči, kde boli identifikované dva stredoveké domy, každý so samostatným mázhausom, kde bola pri renesančnom zlúčení objektov sekundárne vložená spojovacia chodba.

MEŠTIANSKY DOM S VÝŠKOU

V zemepanských mestečkách, kde sa obyvatelia venovali aj poľnohospodárstvu, ale aj v kráľovských mestách, kde sa rozvíjali remeslá a obchod, má nezastupiteľné miesto aj dom s výškou. Ide o špecifický typologický druh meštianskeho prejazdového domu či priechodového typu s pôvodom v renesancii, ktorý je u nás početnejšie zastúpený najmä na Spiši a v Šariši, ale aj v banských mestách ako Banská Štiavnica. Tento dom je špecifickým zníženým horným poschodím – výškou – slúžiacou predovšetkým na skladové účely a ako sýpky – na skladovanie plodín, sena, ale aj hodnotných či obchodných tovarov a remeselných výrobkov, polotovarov. Podlažie malo nižšiu svetlú výšku ako štandardné obytné podlažie, nebolo vykurované, často nebolo ani sprístupnené plnohodnotným schodiskom. Miestnosti výšky mohli byť otvorené do krovu, mať trámový strop, ale výnimkou nie sú ani klenuté miestnosti výšok. Na fasáde sa domy s výškou typicky prejavujú nízkymi oknami – väčšinou obdĺžnikového či kruhového tvaru, horizontálnej alebo vertikálnej proporcie, často bez výplne (napr. dom na Zimnej 61 v Spišskej Novej Vsi, obr. 13).¹¹



BYTOVÝ DOM (NÁJOMNÝ)

Tento typ domu vzniká v druhej polovici 19. storočia, tak v priestore stredovekých jadier miest, ako aj v okrajových častiach historických jadier, a to spájaním starších stredovekých a novovekých domov alebo na nových parcelách ako novostavba. V porovnaní s úzkymi stredovekými parcelami meštianskych domov bol tento typ veľkoryso koncipovaný, často so zachovanými projektmi známych dobových staviteľov. Dispozične bol riešený ako dvojkrídlový až viackrídlový objekt prevažne dvojtraktovej alebo trojtraktovej dispozície. Súčasťou dispozičného riešenia bola často spojovacia chodba, napojená na centrálne situované

11 KIRÁL, R., et al. *Pamiatková zóna mesta Spišské Vlachy. Zásady ochrany pamiatkového územia*. Košice: Krajský pamiatkový úrad Košice, 2016, s. 52.

reprezentačné hlavné schodisko, spravidla v centrálnej časti s komunikačným prepojením s prejazdom alebo priechodom z ulice. Typickým komunikačným prvkom na sprístupnenie čo najväčšieho počtu bytových jednotiek vo dvorovej časti je priebežná pavlač, ktorá umožňovala nielen plynulú komunikáciu na jednotlivých podlažiach, ale umožňovala staviteľom dispozičné riešenie s väčšími priestormi bez nutnosti vytvárania spojovacích chodieb, príp. ich redukciu.

► Obr. 14. Dom nájomný, Kupecká 11, Nitra.



►► Obr. 15. Vinohradnícky dom, Holubyho 27 – Potočná 1, pohľad na uličnú fasádu Potočná 1, Pezinok.

Pavlač bola napojená vo väčšine bytových domov spravidla na konci uličného alebo dvorového krídla na menšie bočné obslužné schodisko, prípadne na priestory sociálneho zázemia. Bočné schodisko často slúžilo na plynulé prepojenie suterénnych priestorov, nadzemných podlaží a podkrovia, ktoré v prevažnej miere nemalo obytnú funkciu. V porovnaní s úzkymi stredovekými parcelami meštianskych domov bol tento typ veľkoryso koncipovaný často so zachovanými projektmi známych dobových staviteľov (napr. nájomný dom na Štúrovej 9 v Bratislave z roku 1892 od Alexandra Faiglera, nájomný dom na Hlavnej 108 v Košiciach z roku 1894 od Petra Jakaba).¹² Typickým príkladom bytového domu je trojpodlažný dom na Kupeckej 11 v Nitre (obr. 14).

VINOHRADNÍCKY DOM

Výskyt vinohradníckych domov v malokarpatskej oblasti, ktorá je považovaná za najstaršiu, najvýznamnejšiu a ekonomicky najrozvinutejšiu, zahŕňa časti Záhoria, Skalice, Vrbového, okolia Hlohovca až po územie Bratislavy a Trnavy. Tieto jednotlivé časti mali rozličný historický vývoj a pochopiteľne aj odlišnú architektúru.

Z vykonaných pamiatkových výskumov vyplýva, že prvé čiastočne zahĺbené pivnice a sklady používali trnavskí a bratislavskí mešťania v rámci svojich obydľí už od druhej polovice 13. storočia, respektíve na začiatku 14. storočia.¹³ V prípade vinohradníckych miest Modra, Pezinok a Svätý Jur výstavbu možno sledovať v stavebno-historickom vývoji predovšetkým v 17. storočí.

Z hľadiska typológie ide o prevažne kamenný dom prejazdového typu, s krytým prejazdom a plytkými klenutými pivnicami. V Pezinku je tento typ domu

zastúpený renesančným priechodovým domom, na pôdoryse písmena L, U, v Modre aj na pôdoryse F a E situovaný na širšej združenej parcele. Pôdorysná rozmanitosť vychádza z postupnej aditívnej prístavby ďalších obytných, hospodárskych a výrobných priestorov k dvorovým krídlam. V princípe vždy ide o základné trojpriestorové členenie domu v uličnej časti, pričom v predných miestnostiach uličného krídla sú obytné miestnosti.

Prejazd (v Modre a Pezinku známy ako pitvor) s veľkou drevenou bránou tvorí s prednými miestnosťami uličné krídlo, kde v niektorých prípadoch mali bohatší vinohradníci popri obytných aj obchodné priestory s predajom vína. Priestory sú spravidla zaklenuté valenými klenbami s lunetami a zdobené štukovou výzdobou. V zadnej časti dispozície je čierna kuchyňa a komora. Za komorou nasledujú výrobné priestory s lisovňou, ktorá má často zníženú niveletu podlahy a vysokú valenú klenbu s lunetami a ďalej ešte nižšie situovaná vínná pivnica s valenou klenbou (napr. vinohradnícky dom u Šebov na Štúrovej 108 alebo na Štúrovej 53 v Modre). Dom ukončujú hospodárske priestory ako stajňa, maštal a stodola,



buď zaklenutá klenbou, alebo s trámovým stropom. Niektoré vinohradnícke domy mali spoločný dvor. Vstup do lisovne alebo pivnice bol často zvýraznený pilastrovým výstupkom – žudrom.¹⁴ Namiesto drevených dverí pivnice sa suterény uzatvárali kovovými zdobenými bránami na zámok pre ochranu vína.

Prejazd sa často využíval ako viecha, preto býval niekedy od dvora oddelený. Dlhý a úzky dvor bol uzavretý bránou. Hlavné kratšie krídlo bolo orientované do súvislej uličnej zástavby, dlhšia časť bola orientovaná do dvora. Pri mestskom type vinohradníctva mali tunajšie domy veľmi často pod celou obytnou budovou vytvorené rozsiahlejšie pivnice určené na skladovanie sudov s vínom.

Treba ešte zdôrazniť, že vinohradnícky dom má svoju mestskú aj vidiecku podobu. V severnej časti Malých Karpát od Modry po Smolenice prevažuje vidiecka forma vinohradníctva, v Pezinku, Modre, vo Svätom Jure sa stretávame s jeho mestskou formou (obr. 15 a 16).¹⁵

12 OBUCHOVÁ, V. Bývanie v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 62-79. ISBN 978-80-971778-2-9.

13 HRUBALA, M. Vinohradnícka architektúra a bývanie v oblasti Malých Karpát. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 30-40. ISBN 978-80-971778-2-9.

14 ŠKROVINA, M. Premena a obnova historických domov v malokarpatskom regióne. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 93-103. ISBN 978-80-971778-2-9.

15 HRUBALA, ref. 13, s. 30-40.

► Obr. 16.
Vinohradnícky dom,
Holubyho 27 –
Potočná 1, pohľad do
dvora, Pezínok.



DOM REMESELNÍCKY

Druh domu v mestskej zástavbe prispôbený na špecializovanú výrobu alebo remeselné služby vznikajúci už v rámci stredovekej zástavby. Súčasťou domu bola často dielňa, pokiaľ nebola postavená ako samostatný objekt v rámci dvorovej zástavby (napr. hrnčiarska, zámočnícka, kolárska, stolárska, pekárneň, mangľovňa). Dielňa bola situovaná spravidla v zadnej časti domu za komorou často so samostatným vstupom, zriedkavejšie v priestore orientovanom do ulice. Predaj remeselníckych výrobkov bol situo-

► Obr. 17.
Remeselnícky dom,
Čučmianska Dlhá 47,
Rožňava.



► Obr. 18.
Remeselnícky dom,
Čučmianska Dlhá 47,
Rožňava.



►► Obr. 19. Banický dom,
Pod Červenou
studňou, Banská
Štiavnica.

vaný v prednej časti domu so samostatným vstupom z ulice alebo priechodu. V porovnaní s ľudovými boli remeselné domy výstavnějšíe. V niektorých prípadoch porovnateľné s meštianskymi domami, predovšetkým pri architektonickom riešení niektorých uličných fasád, napr. Hrnčiarska 10 v Košiciach.

V slobodných kráľovských mestách (napr. Bratislava, Košice, Prešov) boli remeselnícke domy situované spravidla vo vedľajších uliciach alebo mimo námestí, príp. pristavané k stredovekým hradbám. V niektorých prípadoch v 18. a 19. storočí pri rozširovaní remeselných domov s presahom do parkánu sa stredoveké opevnenie dostávalo priamo do dispozície objektu.

V menších zemepanských mestách alebo spišských mestách zálohovaných Poľsku (r. 1412 –1772) sú remeselnícke, niekedy aj dvojpodlažné domy na hlavných uliciach alebo námestiach. Typickým príkladom je remeselný dvojpodlažný dom v Lubici na Športovej 38 s barokovou kartušou na uličnej fasáde odkazujúcou na remeslo vlastníka alebo remeselnícke domy v Rožňave (obr. 17 a 18).

BANÍCKY DOM

Jednopodlažná alebo dvojpodlažná banícka zástavba bola voľne roztrúsená na svahoch nad kompaktnou mestskou zástavbou baníckych miest, ako je Banská Štiavnica, Kremnica, výnimočne aj priamo na námestí napr. v Gelnici. Hmotovo ide o prízemné, ojedinele podpivničené objekty, dispozične trojpriestorové vychádzajúce z tradičnej ľudovej architektúry regiónu s pomerne vysokými sedlovými, resp. valbovými strechami. Objekty sa predlžovali opakovaním trojpriestoru, resp. rozširovali pridaním druhého traktu. V prípade Kremnice ide o zrubové alebo kamenné omietnuté objekty trojpriestorové so strednou priechodovou chodbou. Pri dvojpodlažných domoch sa schodmi z chodby vystupovalo na poschodie a pavlač. Stropy boli drevené trámové. Typickým prvkom kremnických baníckych domov sú pavlače na poschodí nesené trámami (napr. dom na J. Kollára 25 v Kremnici).

V zástavbe Gelnice boli v historickom centre banícke domy kombinované s ľudovými domami a meštianskymi domami (viac pozri v: [Ľudové staviteľstvo](#)). Špecifickým príkladom je banícky dom v Banskej Štiavnici (obr. 19) a v Gelnici priamo na Banickom námestí 18. Dispozíciu tohto baníckeho domu v uličnej časti tvorí izba a príklet (priechod). Za izbou nasledovala komora. V baníckych domoch bývala spravidla aj banícka kaplnka.



4. MATERIÁLY, POVRCHOVÉ ÚPRAVY, NÁTERY

Podobu meštianskeho domu netvorí len jeho vonkajšie znaky – stvárnenie fasády, tvar strechy, podoba okien, brán, ale aj jeho konštrukcie, dispozícia, architektonické detaily a prvky z rôznych časových období, ktoré postupne pribúdali počas vývoja. Materiálová podstata meštianskeho domu v jeho jednotlivých dobových vrstvách je nosnou pamiatkovou hodnotou.

Stavebné konštrukcie meštianskych domov delíme na zvislé, ku ktorým radíme – obvodové múry, priečky, schodiská, komíny, kanalizáciu a na vodorovné konštrukcie, ktoré tvoria predovšetkým základy, podlahy, stropy, klenby, pavlače, balkóny a strechy.

Na stavbu domov sa od stredoveku používali prírodné materiály. Drevo slúžilo spočiatku predovšetkým ako konštrukčný materiál na vyhotovenie samotných múrov a priečok. Používalo sa na podlahy, okná, dvere, v neposlednom rade na stavbu krovov, ale aj ako krytina v podobe štiepaných šindľov. Drevené časti budov boli čoskoro aj náročnejšie umelecko-remeselne spracované, sú teda súčasťou hodnotných prvkov a detailov meštianskej architektúry ako jej štýlová súčasť. Príkladmi uplatnenia takýchto prvkov sú dobovo tvarované okenné a dverné výplne, drevené trámové a maľované stropy (napr. v renesancii), vzorované parkety (napr. viedenského typu), drevené konzoly, rímsy, drevené prvky štítov a ďalšie tvaroslovné prvky.

Kameň, ktorý bol náročný na spracovanie, tvoril konštrukčný a zase aj výtvarný element architektúry. Používal sa na konštrukcie klenieb, múrov, masívne kusy armovali nárožia a ostenia. Často bol využívaný aj viacnásobne (kamenné články v sekundárnych polohách), pretože predstavoval trvácny a odolný materiál. Kameň využívaný konštrukčne sa prekrýval na ochranu omietkou alebo vápenným náterom. Bol využívaný aj v podobe výzdobných architektonických a sochárskych prvkov budov (portály, krakorce, reliéfy, domové znaky, nápisové dosky, edikuly, šambrány, ostenia, okopníky). V dvoroch meštianskych domov a mestských palácov sa uplatňovala kamenná dlažba. Popri dvorových fasádach boli do hlineného podkladu ukladané kamenné pravouhlé platne, opracované alebo bez opracovania a nepravidelné vyskladané, v kombinácii s valúnovou alebo štetovanou dlažbou mierne vyspádovanou do stredu dvora.¹⁶ Zaužívané boli aj úpravy založené na technológii mlátového povrchu (vápenec zavalcovaný za mokra vo viacerých vrstvách). Z tehly, pálenej a nepálenej hliny sa stavali od renesancie najmä konštrukcie stien, stropov, klenieb, pričom sa ich formát menil, často sa tehla kombinovala s kameňom. Tehliarske značky a kolky sú bežnou súčasťou úpravy tehál. Neskôr v 19. storočí sa ich formát na našom území typizoval.

Vápnó a piesok sa používali na malty, omietky, štuky a vápenné nátery (viac pozri v: [Omietky a fasádne farby](#)). Omietky či štuky pri obnovách sú mimoriadne zraniteľné, pričom ich zničením alebo poškodením dochádza k nezvratným stratám nielen remeselných, ale aj výtvarných a historických pamiatkových hodnôt.

Keramika sa požívala na kachľové pece, na výrobu strešnej krytiny rôznych formátov, ale aj na výzdobné prvky fasád. Z kovu sa zhotovovali pavlačové, balkónové, dverné a okenné mreže, okná aj okenice a dvernice, dvere, kovania dverí a okien, zámočnicke a klampiarske výrobky, vlnkoslávy, hrotnice, dekoratívne prvky (napr. maskaróny, rímsy, drobné vikiere). Kov vo forme plechu ako strešná krytina sa začal viac používať až v 19. storočí. Sklo tvorilo hlavne výplne okien, dverí či svetlíkov, bolo náročným a drahým materiálom, ktorý sa bežnejšie rozšíril až v 19. storočí.

Z tohto jednoduchého náčrtu používaných materiálov vyplýva, že pri obnove, úprave a adaptácii meštianskeho domu práve prírodné materiály tvoria základnú substanciu, ktorú nie je možné nahradiť novodobými materiálmi, ako je plast, polykarbonát, poplastovaný plech, sadrokartón, rôzne syntetické omietky, nátery a iné. A to predovšetkým z dôvodu, že tieto novodobé materiály starnú úplne inak ako tradičné materiály. Napríklad použitie polystyrénu alebo syntetického náteru na fasádach spôsobuje nekompatibilitu s pôvodnými materiálmi.

Základným princípom pri obnove alebo údržbe meštianskeho domu je princíp autenticity a reverzibility.

¹⁶ KIRÁL, R. Fotoarchívny exkurz po historických dlažbách v Košickom kraji. In: *Bardkontakt*. Bardejov: Mesto Bardejov, 2014, s. 26-43. ISBN 978-80-971733-8-8.

5. PAMIATKOVÝ VÝSKUM

Pamiatkový výskum je druh prípravnej dokumentácie, na základe ktorej po jej schválení krajským pamiatkovým úradom (ďalej len „KPÚ“), projektant spracuje projektovú dokumentáciu obnovy meštianskeho domu. V intenciách zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (ďalej len „pamiatkový zákon“) je podľa § 35 „*pamiatkový výskum odborná činnosť zameraná na získavanie poznatkov o kultúrnych pamiatkach, pamiatkových územiach, archeologických nálezoch a archeologických náleziskách*“. Pamiatkový výskum sa vykonáva v súlade § 7 a § 8 vyhlášky č. 253/2010 Z. z.¹⁷ a podľa usmernenia na spracovanie dokumentácie pamiatkového architektonicko-historického výskumu.

To v praxi znamená, že vykonanie pamiatkového výskumu KPÚ štandardne určí v rozhodnutí, ak sa vlastník rozhodne pre celkovú alebo čiastočnú obnovu so zásadnými zmenami do hmotnej podstaty (dispozície, konštrukcie, hmotovej skladby) meštianskeho domu. V tomto prípade ide o predstihový výskum, ktorý sa vykonáva pred začiatkom obnovy s cieľom zistiť a preskúmať pamiatkové hodnoty, výskyt vecí pamiatkovej hodnoty. Pamiatkový výskum sa tak stáva dôležitým penzom vedomostí na stanovenie prípustnosti stavebných zásahov v meštianskom dome. Aj v prípade parciálnej obnovy môže KPÚ predpísať čiastkový pamiatkový výskum na doplnenie potrebných informácií o predmetnej časti domu či tiež sondážny výskum, ktorý napríklad overí existenciu a rozmery okenných alebo dverných otvorov na fasádach, v miestnostiach meštianskeho domu. Deštruktívnymi a nedeštruktívnymi metódami pamiatkový výskum veľmi exaktne sumarizuje pamiatkové hodnoty a v návrhu na obnovu, čo je pre ďalšiu obnovu meštianskeho domu kľúčové, určí možnosti stavebných úprav.

Na základe výsledkov pamiatkového výskumu by malo byť jasné, či sú chránené všetky vývojové etapy. Výsledkom obnovy nemá byť dosiahnutie slohovej jednotnosti za každú cenu. V intenciách Benátskej charty je výnimočne možné odstrániť niektorú z historických vrstiev len vtedy, ak sú odstraňované vrstvy nehodnotné a starší slohový výraz, ktorý bude prezentovaný, má vysokú historickú, archeologickú a estetickú hodnotu a je zachovaný v takej miere, že obnova bude predstavovať ucelenú predstavu o tejto staršej vývojovej etape.

Podľa časového hľadiska členíme pamiatkové výskumy na predstihové a záchranné. Cieľom predstihového výskumu je najmä zistiť zachované pamiatkové hodnoty ešte pred samotnou obnovou alebo stavebnou činnosťou. Záchranný výskum sa vykonáva pri stavebnej činnosti alebo inej činnosti – prírodnej, eróznej alebo inej prírodnej činnosti, kedy hrozí poškodenie alebo zánik pamiatkových hodnôt.¹⁸ V praxi

sa stretávame najmä s predstihovými výskumami. Pamiatkový výskum sa v zmysle pamiatkového zákona podľa zamerania delí na:

- umelecko-historický výskum,
- architektonicko-historický výskum,
- urbanisticko-historický výskum,
- archeologický výskum.

Požiadavky na rozsah, spôsob a metódy výskumu vyplývajú zo špecifikácie zámeru obnovy s prihliadnutím na charakteristiky predmetnej pamiatky.

Ako sme už spomínali, meštianske domy sú mnohokrát výsledkom mnohých prestavieb a prelínajú sa v nich rôzne viditeľné slohové etapy. Mnohé prestavby alebo slohové vrstvy sú skryté pod nánosom/i mladších vrstiev (napr. zamurovaný gotický portál, renesančné sgrafitá pod barokovou alebo klasicistickou fasádou).

Dôležitá je identifikácia nielen všetkých viditeľných konštrukcií a vrstiev (s čo najmenšou mierou invazívnych zásahov), ale aj starších vrstiev, ktoré boli počas vývoja prekryté druhotnými zásahmi. Vrstevnatosť je charakteristická pre podstatnú časť meštianskej zástavby a je súčasťou pamiatkovej hodnoty meštianskych domov.

Niektoré stavebné zásahy sú utilitárne, napr. typové okná, provizórne interiérové prestavby, cementové omietky, a znehodnocujú pamiatkové hodnoty chráneného objektu. Pre kvalitnú obnovu je preto potrebné najmä exaktne poznanie stavebno-historického vývoja a umelecko-remeselných hodnôt ako celku, prípadne ich dielčích častí.

Veľmi dôležitým zdrojom je aj archívny výskum, ktorý je neoddeliteľnou súčasťou štyroch uvedených pamiatkových výskumov a ktorý zahŕňa: rôzne ikonografické pramene, dobové plány a fotografie, články, kroniky, daňové súpisy, pôvodné projekty, projekty prestavby domu (niekedy realizované alebo nezrealizované), dobové kresby, veduty.

Archeologický výskum má na získavanie informácií o meštianskom dome zväčša doplňujúci význam. Nevyhnutný je najmä v prípade predpokladaných zásahov do zeme, napr. pri zámere znižovania úrovne terénu v suteréne, na prízemí, na dvore, kde môže dôjsť aj k nálezu historických podlahových vrstiev, prípadne prírodného terénu. Archeologický výskum je nevyhnutný aj v prípade regenerácie zaniknutého meštianskeho domu. O podmienkach realizácie archeologického výskumu rozhoduje KPÚ (viac pozri v: [Archeológia](#)).

¹⁷ Vyhláška Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 253/2010 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov, v znení vyhlášky č. 231/2014 Z. z.

¹⁸ § 35 ods. 4 pamiatkového zákona.

6. PREDMET A ROZSAH PAMIATKOVEJ OCHRANY

Pri obnove meštianskeho domu je potrebné na prvom mieste chrániť jedinečnosť a autentické hodnoty, a to na základe exaktného poznania. Predmetom pamiatkovej ochrany meštianskej architektúry sú všetky pamiatkové hodnoty (hmotné aj nehmotné) vrátane všetkých jej súčastí, umiestnenia a okolia. Poznanie zachovaných pamiatkových hodnôt je dôležité pre nastavenie podmienok obnovy a ochrany.¹⁹ V prípade predpísaného a schváleného pamiatkového výskumu miestne príslušných KPÚ je nutné pri spracovávaní projektovej dokumentácie a samotnej obnovy vychádzať z výsledkov a návrhu obnovy predmetného výskumu.

V historických jadrách miest sa tradične kumuluje kultúrne bohatstvo, umelecko-historické hodnoty, bývanie, obchod, služby. Tak ako bolo uvedené vyššie, obchod a služby boli sústredné na prízemí meštianskych domov, či už uličných, alebo v dvorových krídlach. Nadzemné podlažia boli tradične využívané na bývanie. Podkrovia a výšky slúžili na odkladanie tovaru, sušiarne, práčovne, udiarne. Bytová funkcia by mala aj naďalej prevládať, a to nie iba na zachovanie kontinuity, ale aj na zachovanie historických sídiel ako živých organizmov.

Zachovanie funkcie a dispozičného usporiadania objektov je rovnocennou pamiatkovou hodnotou spolu s ochranou autentických konštrukcií a prvkov meštianskeho domu. Sú to typologické a dispozičné vlastnosti: napr. zachovanie typickej traktovosti domu a jednotlivých podlaží, zachovanie celistvosti ťažiskových priestorov v charakteristickej dispozícii meštianskych domov jednotlivých typologických druhov, zachovanie a rešpektovanie daných historických komunikačných línií (chodby, vstupné haly, pavlače), zachovanie priestorovej hierarchie meštianskeho domu a nadradenosti niektorých ťažiskových priestorov, napr. hlavných schodísk, vstupov, uličných izieb, ale aj komunikačných častí domu (chodby, haly, pavlače).

Pri objektoch, resp. ich časti, kde dochádza k zmene funkcie, napr. z dôvodu neaktuálnosti ich historického využitia, je potrebné hľadať príbuzné funkcie, ktoré nemajú potrebu radikálnych zmien a zásahov do hmotnej podstaty, konštrukcií a neprimerané nároky na technické vybavenie.

Charakteristickou súčasťou zástavby meštianskych domov boli tradične aj dvory alebo nádvorja. Dvor ako nezastavaná plocha meštianskeho domu dotvára priestorovú dispozíciu pôvodnej kompozície stavby a je dôležitou plnohodnotnou súčasťou architektonického konceptu meštianskeho domu

a sídla. Zastavaním dvora, ale aj zastrešením, zaniká vzťah exteriéru a interiéru domu.

Modifikáciou doposiaľ exteriérových obvodových konštrukcií dochádza k popretiu charakteristického konceptu stavby a k ďalším zmenám. V prvom rade sú to priame fyzické zásahy a úbytky súvisiace s konštrukčným riešením, napr. ukotvením novej konštrukcie, a tiež k zásadnej zmene mikroklimy, ktorá si vyžaduje dodatočné riešenia núteného vetrania a presvetlenia (viac pozri v: [Vetranie a mikroklima](#)). To prináša nevyhnutné búracie práce a úbytok autentickej hmoty alebo degradáciu prezentácie meštianskeho domu. Platí to aj v prípade subtlých reverzibilných celoplošných zastrešení vnútorných dvorov, pretože aj v tomto prípade dochádza k zániku exteriéru stavby.

Cieľom pamiatkovej obnovy nie je vytvárať skanzeny, ale zachovať ich základný charakter – miesto na život. Veľmi zjednodušene môžeme stavebný vývoj v mestách považovať za ukončený v tom zmysle, že zásadná prestavba a dostavba zachovaných historických centier sa nepredpokladá. Priestor na novú zástavbu sa črtá len na nezastavaných parcelách a plochách, ktoré sú určené na regeneráciu zástavby alebo je podľa regulatívov možné ich zastavať. Nová architektúra by mala byť predovšetkým prínosom pre historické prostredie.

Okolím meštianskeho domu, príp. iného typu meštianskej architektúry býva spravidla autentické oplotenie, ktorého situovanie, architektonické členenie a materiál závisí od konkrétneho mestského urbanizmu a ktoré bolo v minulosti často v rámci nevhodných úprav terčom čiastkovej alebo plošnej asanácie.

Medzi meštianskymi domami v radovej zástavbe v historických centrách miest sa od stredoveku uplatňuje plne murovaný parcelačný múr, ktorý oddeľuje dvory jednotlivých meštianskych domov. Tento typ poznáme aj v prípade vstupov do dvorov meštianskych domov situovaných v paralelných uliciach. V banských mestách (Banská Štiavnica, Gelnica), pre ktoré je typická rozvoľnená zástavba, sa plne murované oplotenia uplatňujú vo väčšej miere. Často ide o solitérne objekty so súvislým plným murovaným (tehla, kameň) omietaným oplotením, ktoré je spravidla prevýšené v mieste vstupu s portálom a dvojkrídlovou drevenou bránou (obr. 20).

V druhej polovici 19. storočia začína v historických centrách miest pribúdať kombinovaný typ oplotenia, ktoré sa uplatňuje nielen pri meštianskych domoch, ale aj pri nových typoch mestskej architektúry, ktorá často vytvárala celý blok mestskej zástavby (napr. kasárenské a školské komplexy). Oplotenie tvorí murovaná základňa (tehlová alebo kamenná) v kombinácii s tehlovými stĺpmi. Priestor medzi stĺpmi vyplnía priehľadné kovové oplotenie, v mladších realizáciách na prelome 19. a 20. storočia

¹⁹ MOKRIŠ, R., et al. *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice: TypoPress, 2005, s. 40-116. ISBN 80-89089-42-9.

príbúda kovový výplet. Základňa má spádovanie koruny na odvodnenie zrážkovej vody, podobne aj stĺpy s omietnutím, prípadne v prírodnej tehle, neskôr v kombinácii s betónovými hlavicami, príp. s plne betónovými. Dvory meštianskych domov, ako aj dvory inej meštianskej architektúry majú svoju špecifickú niveletu, ktorá je predmetom pamiatkovej ochrany. V prípade banských miest je typické výrazné prevýšenie nivelety v rámci plochy dvora, rovnako aj v dispozícii meštianskych, banských alebo vinohradníckych domov.

► Obr. 20. Belházyovský dom s murovaným oplotením, Andreja Sládkoviča 51, Banská Štiavnica.



Základné postupy pri obnove meštianskeho domu si vyžadujú:

- zachovanie historickej línie uličnej čiary,
- zachovanie parcelácie, historického pôdorysu a zastavanosti parcely,
- zachovať autentickú/historickú hmotu, výraz, hmotnú a priestorovú skladbu,
- neprestrešovanie dvorov a nádvorí,
- zachovanie tradičnej objektovej skladby – hlavného uličného krídla domu a dvorových krídiel,
- rešpektovanie hierarchie hlavného, uličného a dvorových krídiel (napr. nadstavbou dvorových krídiel, vytváraním nových dverných a okenných otvorov na dvorových fasádach či netypickým stvárnením fasád môže dôjsť k nadradenému významu dvorového krídla nad hlavné uličné krídlo),
- zachovanie podlažnosti – nenadstavovať ďalšie podlažia,
- zachovanie základnej dispozície meštianskeho domu,
- zachovanie nielen poslednej hodnotnej vývojovej etapy, zachované detaily a prvky,
- zachovať a chrániť autentické prvky (zachovať originál, architektonické prvky, povrchové úpravy, konštrukčné detaily),
- hlavné schodiská objektov, ktoré sa končia podestou najvyššieho podlažia, nenadstavovať o ďalšie ramená na prístupenie podkrovia,²⁰
- zachovať autentickú funkciu alebo vložiť novú funkciu, ktorá nezasiahne do pamiatkových hodnôt, ale je v súlade s charakterom a chránenými pamiatkovými hodnotami, alebo si vyžaduje len minimálne zmeny a zásahy do budovy a jej prostredia (vylúčiť odstraňovanie

autentických prvkov alebo ich prekrývanie ako nevhodné zásahy do prezentácie meštianskeho domu),

- vylúčiť prierazy v medziparcelačných konštrukciách, nevytvárať okenné a vetracie otvory v štítových murivách,
- zachovať priechodnosť dvorov a prejazdov objektov – nevkladať do týchto priestorov nové priečky či zástavbu, nemeniť ich na interiér,
- zachovať objemové členenie, výškové usporiadanie a architektonické členenie exteriéru,
- rešpektovať historický/authentický nosný systém, základné komunikačné osi/hlavný vstup, vedľajšie vstupy, hlavné reprezentatívne schodisko, vedľajšie schodisko,
- v dispozícii meštianskeho domu zachovať architektonické interiérové a exteriérové detaily ako výklenky, edikuly, sedílie, lavabá (Mäsiarska 1 v Levoči), pri okenných a dverných výklenkoch typické zošíkmenie ostení vrátane faziet,
- v dispozícii meštianskych domov a mestských palácov zachovať enfiládu dverných otvorov bez možnosti ich transferu a vytvárania nových dverných otvorov,
- v dispozícii dvoroch meštianskych domov a mestských palácov zachovať autentickú niveletu bez zvyšovania alebo znižovania podláh, rovnako zachovať výšku stropov bez znižovania vkladáním nových podhľadových konštrukcií alebo prekrývania klenieb,
- v reprezentatívnych priestoroch meštianskych domov a mestských palácov zachovať interiérové svetlíky vrátane ich autentických kovových a drevených zasklených konštrukcií,
- zachovať exteriérové a interiérové svetlíky a vetracie šachty s ich presvetľujúcou a prevetrávacou funkciou; nezastavovať stropnými konštrukciami a nevytvárať z nich samostatné miestnosti na jednotlivých podlažiach,
- v špecifických priestoroch meštianskych domov a mestských palácov, ako sú alkovne a čierne kuchyne, nevytvárať (napr. z dôvodu insolácie priestoru) nové dverné a okenné otvory vrátane obnovy tých otvorov, ktoré predchádzali uvedenej funkcii priestorov,
- zachované súčasti zaniknutých autentických výkladov (napr. kamenné alebo umelokamenné podstavce vrátane vetracieho systému suterénu) zachovať, príp. sfunkčniť a v rámci rekonštrukcie doplniť o chýbajúce konštrukcie,
- poškodené časti autentických prvkov doplniť identickým materiálom vrátane povrchových úprav (drevo, kov, kameň, umelý kameň s matným alebo lešteným povrchom, sklom mliečnym, brúseným alebo leptaným) a obnoviť umelecko-remeselným spôsobom alebo reštaurovaním v odôvodnených prípadoch pre výrazné poškodenie a náročnosť obnovy,
- historické priestory s vysokou svetlou výškou nedeliť vstavbami stropov na dve podlažia,
- povrchovú úpravu dvorov riešiť kombináciou zatravnovaných a spevnených plôch s preferovaním dlažby z prírodného kameňa s vylúčením nevhodných povrchových úprav (asfalt, liaty betón), nerealizovať celoplošne spevnené plochy na parkovanie.²¹

20 MOKRIŠ, et al., ref. 19, s. 40-116.

21 MOKRIŠ, et al., ref. 19, s. 40-116.

7. DOKUMENTÁCIA

Pri schvaľovaní zámerov obnovy rozhoduje KPÚ v zmysle pamiatkového zákona, najprv preskúma žiadosť (formálnu úplnosť a oprávnenosť podania) a špecifikáciu predpokladaných zmien.

Podmienky a rozsah na vykonanie prípravnej a projektovej dokumentácie určí KPÚ v rozhodnutí o zámere obnovy v závislosti od špecifikácie zámeru obnovy. Výskumy a iné prípravné dokumentácie sú dôležitým východiskovým podkladom na spracovanie projektovej dokumentácie. V prípade komplexnej obnovy objektu predchádza vypracovaniu projektovej dokumentácie často spracovanie architektonickej štúdie ako prípravnej dokumentácie. Pri zmene funkcie môžu byť súčasťou architektonickej štúdie podmienky požiarnej ochrany, najmä únikových ciest a z toho vyplývajúcich nových konštrukcií a prvkov (viac pozri v: [Protipožiarna ochrana](#)). Pri obnove objektov meštianskej architektúry sa obvykle požaduje spracovanie projektovej dokumentácie v jednotlivých stupňoch (stavebný projekt, realizačný projekt, projekt skutočne vykonaných prác), ktorej rozsah vymedzuje príslušná STN.

Základným podkladom na spracovanie prípravnej dokumentácie a projektovej dokumentácie je podrobné zameranie a spracovanie dokumentácie skutkového stavu objektu alebo jeho časti. Zameranie musí byť vyhotovené presne, s charakteristickými detailmi a konštrukciami, zakreslením pôdorysov, rezov, pohľadov a vyznačením rezových rovín s podrobnými kótami, so zachytením všetkých nepravidlostí a dutín (prieduchov v murivách, aj nefunkčných). Pri podrobnom zameraní, napr. členitých priečelí, možno použiť aj fotogrametrickú metódu zamerania. Garanciou presného zamerania sú už v praxi často používané, exaktne vyhotovené geodetické zamerania. Staršie existujúce plány a projekty nemusia vystihovať reálny stav a sú tak nedostatočným podkladom na výskumnú či projektovú dokumentáciu.

Súčasťou podkladov na vydanie rozhodnutia o zámere obnovy sú aj aktualizáčnne listy, ktoré od roku 2000 spracovávajú KPÚ. Ich súčasťou je umeleckohistorický popis, typologické zaradenie, fotodokumentácia aktuálneho stavu, grafická časť – mapové podklady s vyhodnotením pamiatkových hodnôt a popisom predmetu ochrany. Aktualizačný list nenahrádza pamiatkový výskum, pretože je pripravovaný najmä na základe vizuálnej ohliadky a dostupných archívnych materiálov KPÚ. Aktualizačné listy sú dostupné v elektronickej forme v *Automatizovanom informačnom systéme ochrany pamiatok* a každý vlastník kultúrnej pamiatky môže požiadať o výpis Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (ďalej len „Pamiatkový úrad SR“) v Bratislave.

8. DIAGNOSTIKA STAVEBNOTECHNICKÉHO STAVU

Väčšina stavebnotechnických poškodení meštianskych domov vzniká najmä dôsledkom zanedbanej alebo dlhodobej neúdržby, starnutím materiálov, ale aj zmenou funkcie. Na stavebnotechnický stav domu majú vo veľkej miere negatívny vplyv aj neodborné zásahy a použitie nevhodných stavebných materiálov. Význam presnej diagnostiky pri obnove domu je nenahraditeľný. Diagnostika sa spravidla realizuje vizuálne. Pri diagnostike je potrebné venovať pozornosť aj okoliu objektu, ktoré prechádza časťmi zmenami.²²

Prvotné vizuálne zhodnotenie technického stavu a aktuálnu fotodokumentáciu meštianskeho domu realizuje KPÚ pri zisťovaní na mieste samom. Na základe tohto pasportu pri komplexnej obnove alebo pri špecifických poruchách KPÚ určí v podmienkach rozhodnutia vykonanie stavebnotechnického prieskumu objektu formou prípravnej dokumentácie obnovy. Rozsah, komplexnosť a podrobnosť spracovania vyplýva z pamiatkovej hodnoty objektu, konštrukčného a stavebného riešenia budovy, jej súčasného technického stavu.

Základom na spracovanie prípravnej dokumentácie špecialistom so zameraním a potrebnou skúsenosťou v danej problematike pamiatkovej starostlivosti je opäť zisťovanie na mieste samom. Súčasťou tejto prípravnej dokumentácie je detailný rozbor objektu (statická schéma, konštrukčná skladba, popis, analýza porúch a ich príčin a návrh možnosti riešenia zistených porúch a nedostatkov). Návrh riešenia opatrení a nevyhnutných zásahov musí rešpektovať zachovanú pamiatkovú substanciu objektu, kompatibilitu a reverzibilitu. Z výsledkov prípravnej dokumentácie môže vyplynúť aj odporúčanie na vykonanie ďalších špecializovaných prieskumov a analýz.

V praxi ide najčastejšie o statický prieskum posúdenia stability stavby alebo jednotlivých konštrukcií, v špecifických prípadoch posúdenie statických porúch, prípadne prieskum vlhkosťných pomerov stavby a jej okolia. KPÚ môže v rozhodnutí v odôvodnených prípadoch predpísať aj spracovanie geologického a hydrogeologického prieskumu.²³

V dôsledku zanedbanej základnej údržby alebo v dôsledku neodborných zásahov sa pri poškodeniach meštianskych domov najčastejšie stretávame s vlhnutím murív. V takomto prípade je potrebné v rámci prípravnej dokumentácie obnovy alebo údržby vykonať diagnostiku sanácie vlhkosti, ktorá identifikuje a exaktne overí príčiny a rozsah vlhnutia a poškodenia jednotlivých konštrukcií (napr. omietok,

murív, krovov), konkrétne ide o vysolenie a prítomnosť biotických škodcov (viac pozri v: [Omietky a fasádne farby](#) a [Strechy, krytiny, klampiarske prvky a Krovky](#)). Ďalej dokumentácia preverí a zistí rozsah prípadných nevhodných sekundárnych sanačných alebo iných stavebných zásahov, ktoré mohli poškodiť alebo zrušiť funkčnosť pôvodného sanačného riešenia objektu a navrhne vhodný spôsob riešenia sanačných systémov. Nové systémy sanácie je vhodné uplatniť až vtedy, keď zlyhali formy tradičných sanácií alebo neinvazívne metódy. Viac pozri v: [Vlhnutie objektov, soli a sanácia vlhkosti a Biodegradácia \(riasy, machy, huby\), sanácia](#).

V súvislosti s vlhnutím konštrukcií objektu je súčasťou prípravnej dokumentácie obnovy krovov a iných drevených prvkov domu aj prieskum biotického napadnutia (mykologický prieskum a prieskum drevokazných škodcov, viac pozri v: [Drevo a drevené stavby](#)). Zanedbaním či nezrealizovaním tohto prieskumu alebo nesprávnym vyhodnotením poškodenia môže viesť pri obnove meštianskeho domu časom ku konštrukčne aj finančne náročným sanačným zásahom.

Prípravne dokumentácie stavebnotechnického prieskumu sa spravidla vykonávajú nezávisle alebo súběžne s pamiatkovým výskumom (viac pozri v: [5. Pamiatkový výskum](#)). Po vyhodnotení stavebnotechnického stavu a zistení príčin a rozsahu poškodenia je možné na základe rozhodnutia KPÚ zväžiť vykonanie niektorých základných opatrení observačnou metódou.

Stavebnotechnický prieskum a špeciálne prieskumy tak poskytujú zásadné informácie o stave a poškodeniach objektu a sú exaktným podkladom na spracovanie všetkých stupňov projektovej dokumentácie. Ideálny stav v prípravnej etape obnovy meštianskeho domu nastáva, ak spolupracuje odborný pracovník KPÚ s projektantom, v prípade predpísaného pamiatkového výskumu aj v súčinnosti s výskumníkom.

22 IŽVOLT, P. *Údržba historických stavieb. Príručka pre preventívnu údržbu nehnuteľných pamiatok – skúsenosti z projektu PRO MONUMENTA*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2017, s. 20. ISBN 9788089175765.

23 IŽVOLT, ref. 22, s. 20.

9. SPÔSOBY OCHRANY A OBNOVY

9.1. ÚDRŽBA, PREVENTÍVNA OCHRANA, OPRAVA A VÝMENA ČASTÍ/DOPLNENIE

- Pri ochrane meštianskeho domu je dôležité dbať predovšetkým na priebežnú údržbu. To znamená, že pravidelná kontrola a preventívna ochrana jednotlivých súčastí meštianskeho domu zabezpečí dobrý technický stav budovy, a tým aj ochranu pamiatkových hodnôt.
- Pravidelné vetranie, vykurovanie a využívanie domu zabezpečia jeho dlhodobú ochranu pred chátraním. Aj pravidelné upratovanie, predovšetkým v spoločných priestoroch, ako sú chodby, schodiská, pavlače, patrí k priebežnej údržbe. Priestory nezobytného podkrovia je potrebné vyčistiť od sutiny a holubieho trusu, zabrániť prístupu vtáctva do podkrovia (napr. osadením kovovej sievky v otvoroch bez výplní, kontrolou uzatvárateľnosti výplní vetracích a komunikačných otvorov).
- K pravidelnej údržbe musíme zaradiť predovšetkým kontrolu stavu strešnej krytiny a klampiarskych prvkov, okenných a dverných výplní, výplní svetlíkov, krovovej konštrukcie, omietok, stavu suterénu.
- Pri obnove meštianskeho domu je dôležité vždy odstrániť príčinu vzniku poškodenia a až potom riešiť následky, napr. pri vlhkých omietkach nestačí odstrániť poškodené omietky a nahradiť ich novými, napr. sanačnými omietkami, ale je potrebné hľadať príčinu samotného vlnutia a odstrániť ju. Niekedy aj banálne nevyriešené poškodenia môžu viesť k závažným poruchám (viac pozri v: [8. Diagnostika stavebnotechnického stavu](#)).
- Pri každej obnove sa nevyhnutne musí dať prednosť oprave všetkých poškodených autentických prvkov pred ich výmenou. Chránime predovšetkým originál.
- Výmena sa môže akceptovať len vtedy, ak je autentický prvok neopraviteľný. Doplnenie časti originálu býva neraz finančne menej náročné ako výroba repliky (kópie).
- Nie je možné plánovať také zmeny domu alebo pridávanie takých prvkov, ktoré by vytvárali falošný obraz historického vývoja domu, napr. doplnením štukovej výzdoby v interiéri, redukciou architektonického členenia na fasáde, osadením pseudohistorizujúcich mreží na oknách, bránach.
- Nové doplnky – nové pridané konštrukcie by sa mali jasne odlišovať od pôvodných, ale pritom sa musí dbať na výtvarnú celistvosť meštianskeho domu a nesmie sa narušiť ani jeho okolie. Toto býva veľakrát náročná úloha.
- Všetky doplnky pri obnove by sa mali realizovať tak, aby sa dali v budúcnosti bez poškodenia pôvodných konštrukcií kedykoľvek odstrániť (napr. vloženie nových priečok suchým procesom bez zásahov do klenieb).

9.2. METÓDY PAMIATKOVEJ OBNOVY

Základným princípom pamiatkovej ochrany a obnovy je zachovanie autenticity originálu historického objektu (autenticita materiálnej, ideovej a kompozičnej podstaty originálu pamiatky), jeho hmotnej podstaty, charakteru a prezentácie. K procesom pamiatkovej obnovy zaraďujeme všetky zásahy, ktoré sú založené na princípe zachovania autentickej originálnej substancie objektu a tiež zásahy, ktoré vedú k zlepšeniu komfortu užívania a zlepšeniu jeho stavebnotechnického stavu.²⁴

V prípade obnovy pamiatok môžeme hovoriť o niekoľkých metódach prístupu. Modernizáciou/adaptáciou meštianskeho domu máme na mysli zabezpečenie technologického a hygienického štandardu a s tým súvisiacim osadením technického zariadenia na zabezpečenie svietenia a kúrenia, vetrania, použitia elektriny, zabezpečenie bezbariérovosti. Modernizačné zásahy musia byť realizované v súlade so zodpovedajúcou pamiatkovou obnovou, aby nevznikol konflikt medzi akceptovaním moderného a zachovaním tradičného.²⁵

Konzerváciou rozumieme odborné ošetrenie hmotnej podstaty pamiatky, ktorá má zabezpečiť stabilitu dochovaného autentického stavu bez realizácie architektonických doplnkov a zmien.²⁶

Rekonštrukcia znamená doplnenie chýbajúcej či nahradenie poškodenej časti meštianskeho domu s cieľom obnoviť pôvodný vzhľad. Podľa miery presnosti rekonštrukcie môžeme hovoriť o:

- exaktnej rekonštrukcii – uskutočnenej na základe podrobnej dokumentácie pôvodného stavu zaniknutej stavby alebo jej časti,
- analogickej rekonštrukcii – realizovanej na základe doloženej podobnosti alebo zhody s inou zachovanou stavbou. Bežne sa používa táto metóda v prípadoch, v ktorých sa dopĺňajú chýbajúce časti (details) stavby,
- hypotetickej rekonštrukcii – realizovanej na základe vedecky formulovanej hypotézy, podľa ktorej sa zaniknutá stavba alebo jej časť znovu postaví.

Pod slohovou rekonštrukciou rozumieme súbor odborných zásahov s použitím metód rekonštrukcie, reštaurovania, konzervovania, pričom výsledkom obnovy má byť ucelená slohová prezentácia objektu. Je to možné v odôvodnených prípadoch, kedy je slohová podoba objektu nosnou štýlovou fázou s neskoršími nehodnotnými úpravami realizovanými v minulosti

24 PAVLÍK, M. *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha: ČVUT Praha, 1998, s. 23. ISBN 80-01-01797-4.

25 PAGÁČOVÁ, P. *Aspekty udržateľnosti pri obnove pamiatkovo chránených štruktúr*. Dizertačná práca. Bratislava: Slovenská technická univerzita, 2015, s. 35.

26 Táto metóda sa používa predovšetkým pri torzálnnej architektúre.

bez štýlového zámeru. Vo väčšine prípadov sa rešpektuje posledná ucelená slohová úprava objektu. Pri náznakovej rekonštrukcii už nejde o prinavrátanie pamiatky do pôvodného stavu, ale o zachovanie charakteru meštianskeho domu.²⁷ Slohovou rekonštrukciou môže byť aj prinavrátanie historického slohového tvaroslovia a architektonickej podoby pamiatky, ktorá bola v minulosti nahradená alebo prekrytá nevhodnou úpravou (napr. brizolitová omietka na barokovej fasáde, ktorá úplne prekryla autentické štýlové vrstvy). Je nutné určiť hranice slohovej rekonštrukcie tak, aby nedochádzalo k úbytkom ďalších slohových vrstiev, napr. barokových, historizujúcich.

Reštaurovanie je ďalšou možnou metódou pamiatkovej obnovy. Reštaurovanie je v intenciiach pamiatkového zákona osobitným druhom obnovy, ktorý sa realizuje na základe rozhodnutia KPÚ. Ide o odbornú činnosť, ktorú môže vykonávať len člen Komory reštaurátorov alebo vysoká škola v rámci študijného programu reštaurátorská tvorba uskutočňovaného v študijnom odbore reštaurátorstvo. Reštaurovaním v zmysle Benátskej charty chápeme práce, ktoré majú vyzdvihnúť hodnoty pamiatky, ktoré sú skryté, poznačené časom alebo porušené.

Umelecko-remeselná obnova je podľa pamiatkového zákona súbor umelecko-remeselných činností a iných odborných činností, ktorými sa vykonáva údržba, konzervovanie, oprava, adaptácia alebo rekonštrukcia kultúrnej pamiatky alebo jej časti s cieľom zachovať jej pamiatkové hodnoty.

Rehabilitácia je proces prinavrátania a oživenie poslania a významu historickej štruktúry. Touto metódou sa zachováva autenticita pôvodného spôsobu života (prinavrátanie bytovej funkcie meštianskemu domu).

Regenerácia je označenie pre procesy, ktoré smerujú k zhodnoteniu doterajšieho stavu, k zvýšeniu hodnoty alebo hodnôt meštianskeho domu.²⁸

27 GREGOR, P. *Obnova pamiatok*. Bratislava: Perfekt, 2008, s. 94-96. ISBN 978-80-8046-405-9.

28 GREGOROVÁ, J. *Prezentácia architektonického dedičstva*. Bratislava: STU Bratislava, 2000, s. 55-56. ISBN 80-1837-8.

10. ZLEPŠENIE ENERGETICKÝCH VLASTNOSTÍ

V súčasnosti sú kladené vysoké nároky na zlepšenie energetickej efektívnosti budov predovšetkým znížením spotreby energie alebo zlepšením energetickej účinnosti konštrukcií. Pri hodnotení návrhu energetickej efektívnosti historického domu je potrebné pristupovať k tejto téme s rešpektovaním autenticity zachovaného originálu a zachovaných pamiatkových hodnôt objektu, s rešpektovaním architektúry, dispozičného riešenia, so špecifickými vlastnosťami tradičných konštrukcií a zachovaním autentických historických vzhladov priečelí a fasád, interiérových povrchových úprav v ich zachovanej autentickej podobe.

Pri hodnotení návrhu energetickej efektívnosti historického objektu nie je možné aplikovať rovnakú metodiku podľa platných noriem ako pri novostavbách alebo mladších stavbách z 20. storočia. Diferencovaný prístup ovplyvňujú najmä tradičné technológie výstavby a špecifické vlastnosti použitých tradičných stavebných materiálov a konštrukcií.²⁹

Tepelnotechnický režim výrazne ovplyvňuje skutočný technický stav pôvodných konštrukcií, napr. vlhkosť. K zlepšeniu užívateľských parametrov z pohľadu pamiatkovej starostlivosti prispieva základná údržba objektu a vhodné sanačné opatrenia. Pri zrealizovaní nevhodných sanačných úprav dochádza v pôvodných konštrukciách k zhoršeniu ich technického stavu a tepelnotechnických vlastností a potom aj k vzniku hygienických porúch a mnohokrát k nezvratnému poškodeniu pamiatkových hodnôt. Viac pozri v: [Vlhnutie objektov, soli a sanácia vlhkosti a Biodegradácia \(riasy, machy, huby\), sanácia](#).

Pri návrhu zlepšenia energetickej vlastnosti meštianskeho domu je potrebné vychádzať z poznatkov pamiatkového výskumu, ktorý jasne definuje stavebno-historický vývoj objektu a vhodný návrh obnovy.

Primerane k výsledkom pamiatkového výskumu je potrebné vyhotoviť podrobný stavebnotechnický prieskum stavu domu a skladby konštrukcií, exaktne zistiť stavebno-fyzikálne vlastnosti a technické parametre použitých materiálov, najmä obvodových a horizontálnych konštrukcií (viac pozri v: [Statika, technické normy, sanácie](#)). Dôležitým podkladom na návrh zlepšenia energetických vlastností je posúdenie stavu výplňových konštrukcií z hľadiska úniku tepla, preverenie potreby opravy alebo výmeny poškodených prvkov, prípadne vhodnej úpravy ostenia (viac pozri v: [Výplne stavebných otvorov – okná a Výplne stavebných otvorov – dvere/brány](#)). V rámci prípravy je nevyhnutné poznať typologické riešenie domu a konkrétne poznať spôsob vykurovania a vetrania.

Pri zmene spôsobu využívania priestorov historického objektu, to znamená pri adaptácii, napr. podkrovi, hospodárskych častí stavby, ktorých

konštrukcie neboli dimenzované na účely obytného charakteru, je dôležité uvažovať s riešeniami, ktoré nebudú spôsobovať zmenu klimatických podmienok autentických konštrukcií.

Autentické konštrukcie historických budov sú veľmi citlivé na neodborné a zásadné zmeny vnútornej mikroklímy. Nevhodné zásahy, napr. obalenie drevených prvkov krovu, môžu spôsobiť postupnú degradáciu krovovej konštrukcie a, samozrejme, aj pamiatkových hodnôt.

Vhodné spôsoby zlepšenia energetickej efektívnosti:

- posúdenie konštrukcií domu v styku so zemou, odstránenie vlhkosti budovy sanačnými metódami,
- zateplenie klenieb a stropov posledných nadzemných podlaží (viac pozri v: [Strechy, krytiny, klampiarske prvky a Krovy](#)),
- obnova – repasovanie výplňových konštrukcií alebo ich výmena za tvarové a materiálové kópie v prípade nezvratného poškodenia originálov,
- v individuálnych prípadoch použitie tepelnoizolačného náteru alebo použitie zatepľovacích interiérových dosiek.

Historické budovy majú obmedzené možnosti zlepšovania tepelnotechnických vlastností. Bežne realizované zatepľovanie formou kontaktných zatepľovacích systémov obvodových stien, ktoré sa realizujú pri novostavbách alebo mladších objektoch nepodliehajúcich pamiatkovej ochrane, nie je prípustné (viac pozri v: [Fotovoltika](#)).

29 SMUTNÝ, M., et al. *Energetická efektívnosť obnovy historických budov*. Bratislava: Eurostav, 2005, s. 43. ISBN 80-969024-8-2.

11. DOKUMENTÁCIA REALIZOVANEJ OBNOVY

Táto dokumentácia je spracovaná po dokončení obnovy so zakreslením všetkých zmien a skutočne vykonaných prác a zásahov, ktoré sa počas obnovy zrealizovali, vrátane statických zásahov, rozvodov TZB. Je zároveň podkladom na kolaudačné rozhodnutie. Stavebné výkresy, pôdorysy, rezy, pohľady s príslušným popisom sa vyhotovujú prevažne v mierke 1 : 200, 1 : 100 alebo 1 : 50. Jej súčasťou môžu byť aj dokumentácie prípadných dodatočných prieskumov a nálezov a pracovná fotodokumentácia vyhotovená počas obnovy stavebníkom. Táto dokumentácia je zároveň dôležitým podkladom na budúcu údržbu objektu. Podľa pamiatkového zákona je vlastník povinný jedno vyhotovenie kompletnej dokumentácie skutočne vykonanej obnovy predložiť najneskôr do 15 dní od skončenia prác miestne príslušnému KPÚ.³⁰ KPÚ si zároveň priebežne v rámci výkonu štátneho pamiatkového dohľadu počas obnovy vyhotovuje záznamy a fotodokumentáciu aktuálneho stavu.

³⁰ § 32 ods. 15 pamiatkového zákona.

12. POZITÍVNE PRÍKLADY

►► Obr. 21. Uličná fasáda po obnove, Michalská 3, Bratislava.

Badateľným pozitívnym trendom predovšetkým vo veľkých mestách je čoraz väčšia obľúba bývania v meštianskom dome. Ide nielen o dobrú investíciu, pretože ceny týchto bytov neustále rastú, ale aj o prestíž, honor, tak ako to bolo zvykom kedysi. S tým súvisí aj pozitívna zmena pri obnove bytového fondu. Vlastníci si už uvedomujú rozdiel medzi novostavbou, panelákom a meštianskym domom. Mnohí sa snažia uchrániť genius loci v podobe zachovania autentickej dispozície bytu či údržbou a obnovou hodnotných prvkov a detailov. V žiadostiach, ktoré predkladajú vlastníci bytov meštianskeho domu na KPÚ, mnohokrát požadujú už len parciálne zmeny, napr. vkladanie reverzibilných konštrukcií, ktoré nepredpokladajú nezvratné zmeny.



►► Obr. 22. Dvorové fasády po obnove, Michalská 3, Bratislava.

V prípade, že vlastníci obnovujú byt v meštianskom dome, ktorý už je poznačený druhotnými utilitárnymi zásahmi z druhej polovice 20. storočia, je tu snaha prinavrátiť byty do takého stavu, aby bolo jasné, že ide o byt meštianskej vrstvy.

Sekundárne rozdelené veľkometrážne byty sa opäť sceľujú do pôvodnej veľkosti, veľkoformátové keramické dlažby sa nahrádzajú maloformátovými keramitovými dlažbami, plávajúce podlahy sa menia za tradičné drevené parkety, vysoké stropy parádnych miestností sa neznižujú sadrokartónovými podhládmi, plastové okná sa nahrádzajú drevenými, ideálne dvojitémi špaletovými výplňami. Mnohé fasády meštianskych domov sú umelecko-remeselné obnovené alebo reštaurované. Vlastníci využívajú grantovú pomoc od štátu predovšetkým cez program Obnovme si svoj dom.



Tento ideálny trend možno badať aj pri vytváraní nových prevádzok v parteri alebo na prízemí dvorových krídiel. Zriadenie kaviarne, reštaurácie, galérie, múzea, situovaných v parteri meštianskeho domu často vyžaduje len nutné zásahy. Už nie je potrebné pri každej novej prevádzke meniť podlahy či realizovať vždy nové obklady toaliet alebo investovať do novej kuchyne. Samozrejme, že to súvisí aj so snahou investovať čo najmenej peňazí.

Kuchyne a reštaurácie situované v suteréne postupne zanikajú. Náročnosť odvetrania a splnenie ďalších nárokov na prevádzku reštauračných zariadení v suteréne je príliš vysoká. Atraktivita takýchto typov podnikov rapídne klesla.

Pri celkovej komplexnej obnove meštianskych domov sa dobrým investorom stávajú aj obce, mestá, samosprávne kraje, ktoré na obnovu využívajú granty a fondy. V niektorých prípadoch vzniká aj priestor a čas na kvalitnú prípravu, či už realizovaním pamiatkových výskumov a všetkých ďalších prípravných dokumentácií, čím vzniká predpoklad na dobrý výsledok obnovy, napr. Rosenfeldov palác v Žiline, galéria v Českom dome v Bratislave.

►► Obr. 23. Meštiansky dom pred obnovou, Mierové námestie 15, Trenčín.



► Obr. 24.
Meštiansky dom po
obnove, Mierové
námestie 15, Trenčín.



►► Obr. 25.
Reštaurovanie
výmalby priestoru,
Mlynská 25, Košice



►► Obr. 26.
Rosenfeldov palác,
komplexná obnova
fasády, Hurbanova 28,
Žilina.



► Obr. 27.
Rosenfeldov palác,
komplexná obnova
schodiska,
Hurbanova 28, Žilina.



►► Obr. 28.
Rosenfeldov palác,
komplexná obnova
pôvodného okna,
Hurbanova 28, Žilina.



13. NEGATÍVNE TRENDY

Medzi najčastejšie negatívne trendy, ktoré spôsobujú poškodenia meštianskych domov, patrí predovšetkým voľba nevhodnej funkcie, napr. suterén, ktorý pôvodne slúžil len ako skladovací priestor s odvetraním základov bez nárokov na úpravu teploty či úpravu povrchov, pri zmene funkcie a novom využívaní (napr. wellness, reštaurácia), trpí podstatnými zmenami fyzikálnych vlastností s negatívnym vplyvom na celý dom (obr. 29). Mení sa vlhkosť a teplotný režim, ktorý si vyžaduje nútené vetranie, klimatizačné zariadenie, vzduchotechniku, vykurovanie, zdravotnícke inštalácie, nové rozvody inžinierskych sietí, pohodlný a bezpečný prístup, nové únikové cesty, zmenu svetlej výšky priestorov (obr. 30).

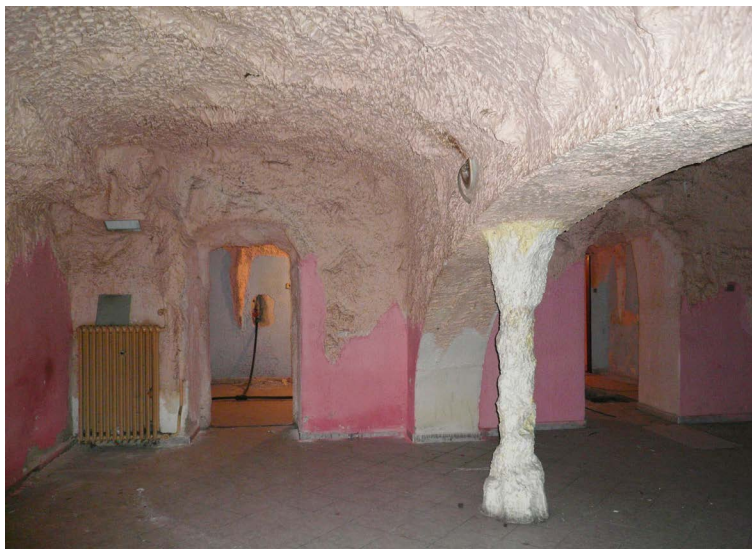
Rovnako problematické býva aj zobytnenie podkrovia. Rozširovanie obytných priestorov na úkor zobytnovania podkrovia prináša ďalšie stavebné a rekonštrukčné zásahy do autentickej konštrukcie krovu súvisiace najmä so statickým zabezpečením, sprístupnením, prispôbením konštrukcie novému dispozičnému riešeniu, zabezpečením presvetlenia, zateplením.

Najkrajšie priestory na poschodí meštianskych domov sú v záujme zisku majiteľa sekundárne rozdelené na menšie nájomne byty alebo kancelárie. Mnohé tieto reprezentatívne priestory sú využívané v rozpore s vhodnou prezentáciou kultúrnej pamiatky, napr. ako secondhandy, charity shopy.

Za ďalšie negatívne trendy možno označiť vkladanie nových priečok do dispozície, ktoré rozdeľujú jednotlivé priestory autentickej dispozície často vymurované až po klenbu alebo trámový strop. K bežnými nevhodnými zásahom patrí aj zamurovanie otvorov, znižovanie svetlej výšky priestorov osadzovaním podhládov, zvyšovanie autentickej nivelety priestorov domov.

V mestách, ktoré postihol odliv obyvateľov, a v oblastiach s malou kúpnu silou je najväčším problémom nevyužívanie meštianskych domov. Funkcia bývania je pre fungovanie mesta a dobrý stav meštianskeho domu zásadná.

► Obr. 29. Suterén, nevhodná úprava omietok pred obnovou



► Obr. 30. Vzduchotechnika na uličnej fasáde.



14. LEGISLATÍVA

Pri obnove meštianskeho domu (a všetkých ďalších typov mestskej architektúry) vychádzame zo základných dokumentov, ktoré legislatívne upravujú podmienky pri obnove kultúrnej pamiatky/úprave nehnuteľnosti v pamiatkovom území. Základnou legislatívnou normou je Ústava Slovenskej republiky, kde konkrétne v Druhej hlave/Druhom oddiele/v Základných ľudských právach a slobodách/Čl. 20 (3) sa uvádza: „*Vlastníctvo zaväzuje. Nemožno ho zneužiť na ujmu práv iných alebo v rozpore so všeobecnými záujmami chránenými zákonom. Výkon vlastníckeho práva nesmie poškodzovať ľudské zdravie, prírodu, kultúrne pamiatky a životné prostredie nad mieru ustanovenú zákonom.*“

Rovnako podľa Ústavy v Druhej hlave/v Šiestom oddiele/v Práve na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva/Čl. 44 (2) je uvedené: „*Každý je povinný chrániť a zveľaďovať životné prostredie a kultúrne dedičstvo.*“ V Čl. 44 (3) sa uvádza: „*Nikto nesmie nad mieru ustanovenú zákonom ohrozovať ani poškodzovať životné prostredie, prírodné zdroje a kultúrne pamiatky.*“

Pri obnove pamiatkového fondu je základným rámcom rozhodovania zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov.

Z ustanovení pamiatkového zákona vyplýva aj požiadavka vypracovania zásad ochrany pamiatkových území a tieto konkrétne vypracované zásady jednotlivých pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón slúžia ako návod, ako možno postupovať pri obnove meštianskeho domu.

14.1. MEDZINÁRODNÉ DOKUMENTY A CHARTY

V zmysle § 1 pamiatkového zákona pri obnove pamiatkového fondu vychádza aj z medzinárodných zmlúv a chárt v oblasti európskeho a svetového kultúrneho dedičstva, ktorými je Slovenská republika viazaná:

- Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva č. 159/1991 Zb.,
- Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 15/1980 Zb. o Dohovore o opatreniach na zákaz a zamedzenie nedovoleného dovozu, vývozu a prevodu vlastníctva kultúrnych statkov,
- Európsky dohovor o ochrane archeologického dedičstva č. 344/2001 Z. z.,
- Dohovor o ochrane architektonického dedičstva Európy č. 369/2001 Z. z.

V prípade ochrany meštianskej architektúry sa môžeme oprieť o tieto medzinárodné charty a dokumenty:

CHARTY

- *Aténska charta. Dokument prijatý na 4. zasadnutí Medzinárodného kongresu modernej architektúry CIAM. Grécko, Atény, 1931.*
- *Benátska charta - O ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídiel. Taliansko, Benátky, 1964.*
- *Washingtonská charta - Ochrana historických miest. Spojené štáty americké, Washington, 1987.*
- *Charta z Lausanne - Zabezpečovanie ochrany archeologického dedičstva. Švajčiarsko, Lausanne, 1990.*
- *Dokument o autentickosti z konferencie o autentickosti vo vzťahu k Dohovoru o ochrane svetového dedičstva. Japonsko, Nara, 1994.*
- *Štokholmská deklarácia - Deklarácia ICOMOS k 50 výročiu Svetovej deklarácie ľudských práv. Švédsko, Štokholm, 1998.*
- *Kultúrny turizmus. Mexiko, Jalisco, 1999.*
- *Charta zo Zimbabwe - Zásady pre prieskum, konzervovanie a statickú konsolidáciu pamiatok. Zimbabwe, Viktóriine Vodopády, 2003.*

15. ODPORÚČANÁ ODBORNÁ LITERATÚRA

DVOŘÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS, 1. diel. Charty a odporúčania*. Bratislava: ICOMOS, 2002. ISBN 80-88855-45-4.

DVOŘÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS, 2. diel. Deklarácie*. Bratislava: ICOMOS, 2004. ISBN 80-88855-56-X.

HOLEČEK, J., GIRSA, V. *Projektování obnovy stavebních památek*. Praha: Národní památkový ústav, 2008. ISBN 978-80-8710-434-7.

HROMADOVÁ, L. *Levoča: Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1979.

MAKÝŠ, O. *Technologie renovace budov*. Bratislava: Jaga group, 2004. ISBN 80-80760-06-3.

Meštiansky dom v Prešovskom kraji – katalóg výstavy. Prešov: KPÚ Prešov, 2013.

PUŠKÁROVÁ, B., PUŠKÁR, I. *Bratislava. Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1989. ISBN 80-22200-24-7.

PUŠKÁROVÁ, B., PUŠKÁR, I. *Kežmarok. Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1979.

ŠKABRADA, J. *Konstrukce historických staveb*. Praha: Argo, 2003. ISBN 80-72035-48-7.

URBANOVÁ, N. *Prešov – pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1986. ISBN 802-42-20-29-1.

VINAŘ, J. *Opravy historických staveb*. Praha: Grada, 2021. ISBN 978-80-2710-089-7.

VOŠKOVÁ, K. *Anatómia historického domu*. Banská Štiavnica: Spolok Banskej Štiavnice '91, 2011.

Zásady ochrany PR Košice [online]. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2022. Dostupné na: <https://www.pamiatky.sk/page/zasady-ochrany-pr-kosice/>

16. ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BÁČOVÁ, M., et al. *Obnova okenných výplní a výkladců*. Praha: Národní památkový ústav, 2010. ISBN 978-80-87104-58-3.
- DULLA, M. *Kapitoly z historie bydlení*. Praha: ČVUT, 2014. ISBN 978-80-01-05433-8.
- GREGOR, P. *Obnova pamiatok*. Bratislava: Perfekt, 2008. ISBN 978-80-8046-405-9.
- GREGOROVÁ, J. *Prezentácia architektonického dedičstva*. Bratislava: STU Bratislava, 2000. ISBN 80-1837-8.
- HRUBALA, M. Vinohradnícka architektúra a bývanie v oblasti Malých Karpát. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 30-40. ISBN 978-80-9717-782-9.
- ILLÁŠ, M. Príspevok k poznaniu románskej profánnej architektúry Bratislavy. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. Prešov: Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, 2021, roč. VII, č. 2, s. 10-63. ISSN 1337-077.
- IŽVOLT, P. *Údržba historických stavieb. Príručka pre preventívnu údržbu nehnuteľných pamiatok – skúsenosti z projektu PRO MONUMENTA*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2017. ISBN 9788089175765.
- JANOVIČKOVÁ, M. Kultúra bývania v Bratislave koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 40-50. ISBN 978-80-9717-782-9.
- KIRÁL, R. Fotoarchívny exkurz po historických dlažbách v Košickom kraji. In: *Bardkontakt*. Bardejov: Mesto Bardejov, 2014, s. 26-43. ISBN 978-80-971733-8-8.
- KIRÁL, R., et al. *Pamiatková zóna mesta Spišské Vlachy. Zásady ochrany pamiatkového územia*. Košice: Krajský pamiatkový úrad Košice, 2016.
- LABUDOVOVÁ, Z. Bývanie v mestskom dome Košíc v druhej polovici 19. storočia: Medzi pohodlím a reprezentáciou. In: *Forum Historiae*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i., 2016, roč. 10, č. 2, s. 12-22. ISSN 1337-6861.
- MOKRIŠ, R., et al. *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice: TypoPress, 2005. ISBN 80-89089-42-9.
- OBUCHOVÁ, V. Bývanie v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 62-79. ISBN 978-80-971778-2-9.
- PAGÁČOVÁ, P. *Aspekty udržateľnosti pri obnove pamiatkovo chránených štruktúr*. Dizertačná práca. Bratislava: Slovenská technická univerzita, 2015.
- PAVLÍK, M. *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha: ČVUT Praha, 1998. ISBN 80-01-01797-4.
- PUŠKÁROVÁ, B., PUŠKÁR, I. *Spišská Sobota. Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1977.
- RUSNÁK, R. Dve stredoveké parcely v Košiciach. In: *Slovenská archeológia*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2011, roč. LIX, č. 1, s. 149-187. ISSN 1335-0102.
- SABOL, D., et al. *Meštiansky dom v Prešovskom kraji – katalóg výstavy*. Prešov: Vydavateľstvo M. Vaška, Prešov, 2013. ISBN 978-80-89175-60-4.
- SMUTNÝ, M., et al. *Energetická efektívnosť obnovy historických budov*. Bratislava: Eurostav, 2005. ISBN 80-969024-8-2.
- ŠKROVINA, M. Premena a obnova historických domov v malokarpatskom regióne. In: ŠENKIRIK, R., et al. *Dejiny bývania v Bratislavskej župe. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2014, s. 93-103. ISBN 978-80-9717-782-9.
- URBANOVÁ, N. Urbanizmus a architektúra miest v období renesancie. In: RUSINA, I., et al. *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava: Slovart, 2009, s. 247-261. ISBN 978-80-8085 940-4.
- Vyhľadka Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 253/2010 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov, v znení vyhlášky č. 231/2014 Z. z.*
- Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov.*
- Zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky.*

17. ZDROJE OBRAZOVEJ A FOTOGRAFICKEJ PRÍLOHY

Úvodný obrázok. Mestská pamiatková rezervácia, Spišská Sobota. Autor: Mária Caffrey.

Obr. 1. Pohľad na arkiere na fasádach domov, ulica M. Schneidera Trnavského, Trnava.

Zdroj: *Námestie. Sv. Mikuláša Trnava* [online]. Bratislava: Our Media SR a. s., 2012 [cit. 18. septembra 2023]. Dostupné na: <https://flog.pravda.sk/finepixhs10.flog?foto=431549>

Obr. 2. Mestský palác Mirbachov, Františkánske námestie 11, Bratislava. Zdroj: *Mirbachov palác* [online]. Bratislava: Galéria mesta Bratislavy, n. d. [cit. 18. septembra 2023]. Dostupné na:

<https://www.gmb.sk/detail/mirbachov-palac>

Obr. 3. Mestský palác Forgáčov, Hlavná 10, Košice. Autor: Róbert Királ.

Obr. 4. Typ predsadeného výkladu, Dominikánske námestie 11, Košice. Autor: Zuzana Varechová.

Obr. 5. Vežový dom, Františkánske námestie 9, Bratislava. Autor: Marta Belohorcová.

Obr. 6. Dom prejazdový, uličná fasáda, Radničné námestie 13, Bardejov. Autor: Jana Onufráková.

Obr. 7. Dom prejazdový, prejazd, Radničné námestie 13, Bardejov. Autor: Jana Onufráková.

Obr. 8. Dom priechodový, uličná fasáda, Hlavná ulica 10, Prešov. Autor: Jana Onufráková.

Obr. 9. Dom priechodový, priechod, Hlavná ulica 10, Prešov. Autor: Jana Onufráková.

Obr. 10. Dom arkádového typu, Námestie Majstra Pavla 27, Levoča. Autor: Zuzana Varechová.

Obr. 11. Turzov dom, pohľad na uličnú fasádu, Námestie SNP 4, Banská Bystrica. Autor: Magdaléna Dudková.

Obr. 12. Turzov dom, pohľad na prednú sieň, Námestie SNP 4, Banská Bystrica. Autor: Magdaléna Dudková.

Obr. 13. Dom s výškou, Zimná 61, Spišská Nová Ves. Autor: Róbert Királ.

Obr. 14. Dom nájomný, Kupecká 11, Nitra. Autor: Kamil Alezár.

Obr. 15. Vinohradnícky dom, Holubyho 27 – Potočná 1, pohľad na uličnú fasádu Potočná 1, Pezinok. Autor: Michaela Vargová.

Obr. 16. Vinohradnícky dom, Holubyho 27 – Potočná 1, pohľad do dvora, Pezinok. Autor: Michaela Vargová.

Obr. 17. Remeselnícky dom, Čučmianska Dlhá 47, Rožňava. Autor: Dagmar Gdovinová Tomášová.

Obr. 18. Remeselnícky dom, Čučmianska Dlhá 47, Rožňava. Autor: Dagmar Gdovinová Tomášová.

Obr. 19. Banícky dom, Pod Červenou studňou, Banská Štiavnica. Autor: Andrea Nižňanská.

Obr. 20. Belházyovský dom s murovaným oplotením, Andreja Sládkoviča 51, Banská Štiavnica. Autor: Viera Göndöčová.

Obr. 21. Uličná fasáda po obnove, Michalská 3, Bratislava. Autor: Marta Belohorcová.

Obr. 22. Dvorové fasády po obnove, Michalská 3, Bratislava. Autor: Marta Belohorcová.

Obr. 23. Meštiansky dom pred obnovou, Mierové námestie 15, Trenčín. Autor: Lucia Pastierová.

Obr. 24. Meštiansky dom po obnove, Mierové námestie 15, Trenčín. Autor: Lucia Pastierová.

Obr. 25. Reštaurovanie výmalby priestoru, Mlynská 25, Košice. Autor: Zuzana Labudová.

Obr. 26. Rosenfeldov palác, komplexná obnova fasády, Hurbanova 28, Žilina. Autor: Marek Jančúch.

Obr. 27. Rosenfeldov palác, komplexná obnova schodiska, Hurbanova 28, Žilina. Autor: Marek Jančúch.

Obr. 28. Rosenfeldov palác, komplexná obnova pôvodného okna, Hurbanova 28, Žilina. Autor: Marek Jančúch.

Obr. 29. Suterén, nevhodná úprava omietok pred obnovou. Autor: Viera Kladeková.

Obr. 30. Vzduchotechnika na uličnej fasáde. Autor: Róbert Királ.



Financované
Európskou úniou
NextGenerationEU

PLÁN [OBNOVY]



MINISTERSTVO
KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY



PAMIATKOVÝ ÚRAD
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Plán obnovy a odolnosti SR, Komponent 2: Obnova budov
Reforma zvýšenia transparentnosti a zefektívnenia rozhodnutí
Pamiatkového úradu SR

B. Metodika princípov rozhodovania Pamiatkového úradu SR vo veciach stavebnotechnického /alebo reštaurátorského/ zásahu

Časť 7. Stavebná časť – typologické druhy

MEŠTIANSKA ARCHITEKTÚRA

AUTORKY METODIKY

Kamil Alezár
Ernestína Paľová
Zuzana Varechová

ODBORNÍ RECENZENTI

Pavel Gregor
Zuzana Labudová
Radoslav Mokriš

REDAKCIA

Lucia Gdovinová

POĎAKOVANIE

Marta Belohorcová
Mária Caffrey
Magdaléna Dudková
Dagmar Gdovinová Tomášová
Viera Göndöčová
Marek Jančúch
Róbert Királ
Viera Kladeková
Zuzana Labudová
Andrea Nižňanská
Jana Onufráková
Lucia Pastierová
Michaela Vargová

JAZYKOVÉ ÚPRAVY

Mária Bartoš

GRAFICKÁ ÚPRAVA

Alexandra Ištvanová

VYDAL

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava

Vydanie prvé
© 2023

www.pamiatky.sk